

Πατριαρχική Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Κρήτης

Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος

Ακαδημαϊκές Σημειώσεις

(Αναθεωρημένες)

Διδάσκων: Εμμανουήλ Γ. Χαλκιαδάκης

Ηράκλειο Κρήτης 2016

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	σ. 3
Περίοδοι της Εκκλησιαστικής Ιστορίας της Ελλάδας.....	σ. 5
Περιοδολόγηση της Εκκλησιαστικής Ιστορίας	
Α' Περίοδος (49/50-732/733).....	σ. 6
α' υποπερίοδος.....	σ. 6
β' υποπερίοδος.....	σ. 13
γ' υποπερίοδος.....	σ. 17
Β' Περίοδος (732/733-1453).....	σ. 19
α' υποπερίοδος.....	σ. 19
β' υποπερίοδος.....	σ. 21
Γ' Περίοδος (1453-1833).....	σ. 25
Δ' Περίοδος (1833-σήμερα).....	σ. 34
Αντί Επιλόγου.....	σ. 49
Ενδεικτική Βιβλιογραφία.....	σ.50-56.

Πρόλογος

Το παρόν σύγγραμμα αποτελεί μια σύντομη παρουσίαση των ακαδημαϊκών παραδόσεων του γράφοντος και οδηγό για τους φοιτητές του μαθήματος της «Εκκλησιαστικής Ιστορίας της Ελλάδος». Στόχος του συγγραφέα δεν είναι να εξαντλήσει το ούτως ή άλλως μεγάλο ζήτημα της Ιστορίας της Ορθόδοξης Εκκλησίας στον ελλαδικό χώρο, στις διάφορες φάσεις του, αλλά το παρόν έργο να αποτελέσει μία απαρχή για τη μελέτη του μαθήματος και ένα είδος εισαγωγής για την καλύτερη κατανόηση των εκκλησιαστικών ζητημάτων της Ελλάδας στις διαφορετικές ιστορικές εποχές.

Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτές οι σημειώσεις δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τα διάφορα βοηθήματα που σχετίζονται με το μάθημα. Αποτελούν, όμως, εισαγωγή για τη μελέτη του μαθήματος. Η περιοδολόγηση της Εκκλησιαστικής Ιστορίας με την παράλληλη παρουσίαση των χαρακτηριστικών της κάθε περιόδου συμβάλλουν αμιγώς στην εξέταση της διαχρονικής πορείας της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Με τον όρο «Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος» εννοούμε την επιστήμη που εντάσσεται στον ιστορικό κλάδο της Θεολογίας και η οποία δεν περιορίζεται στη μελέτη της Εκκλησιαστικής Ιστορίας του ελληνικού κράτους. Άλλωστε, ο όρος «Ελλάς», «Ελλάδα» και «ελλαδικός χώρος» ως γεωγραφικός προσδιορισμός προσδιορίζει από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια μία συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή που σε ένα βαθμό καλύπτει γεωγραφικά ένα μεγάλο μέρος της σημερινής Ελλάδας και όχι μόνο. Η μελέτη του μαθήματος εκτείνεται χρονικά από τη διάδοση του χριστιανισμού στην Ελλάδα από τον Απόστολο Παύλο μέχρι σήμερα, ενώ δίνεται έμφαση στη νεότερη περίοδο από την Ελληνική Επανάσταση μέχρι τις μέρες μας.

Με βάση τα παραπάνω, τίθεται το ερώτημα αν η ονομασία «Εκκλησιαστική Ιστορία του Ελλαδικού Χώρου» ανταποκρίνεται καλύτερα στο χρονολογικό πλαίσιο του μαθήματος. Ανεξάρτητα από την όποια απάντηση, το μάθημα της «Εκκλησιαστικής Ιστορίας

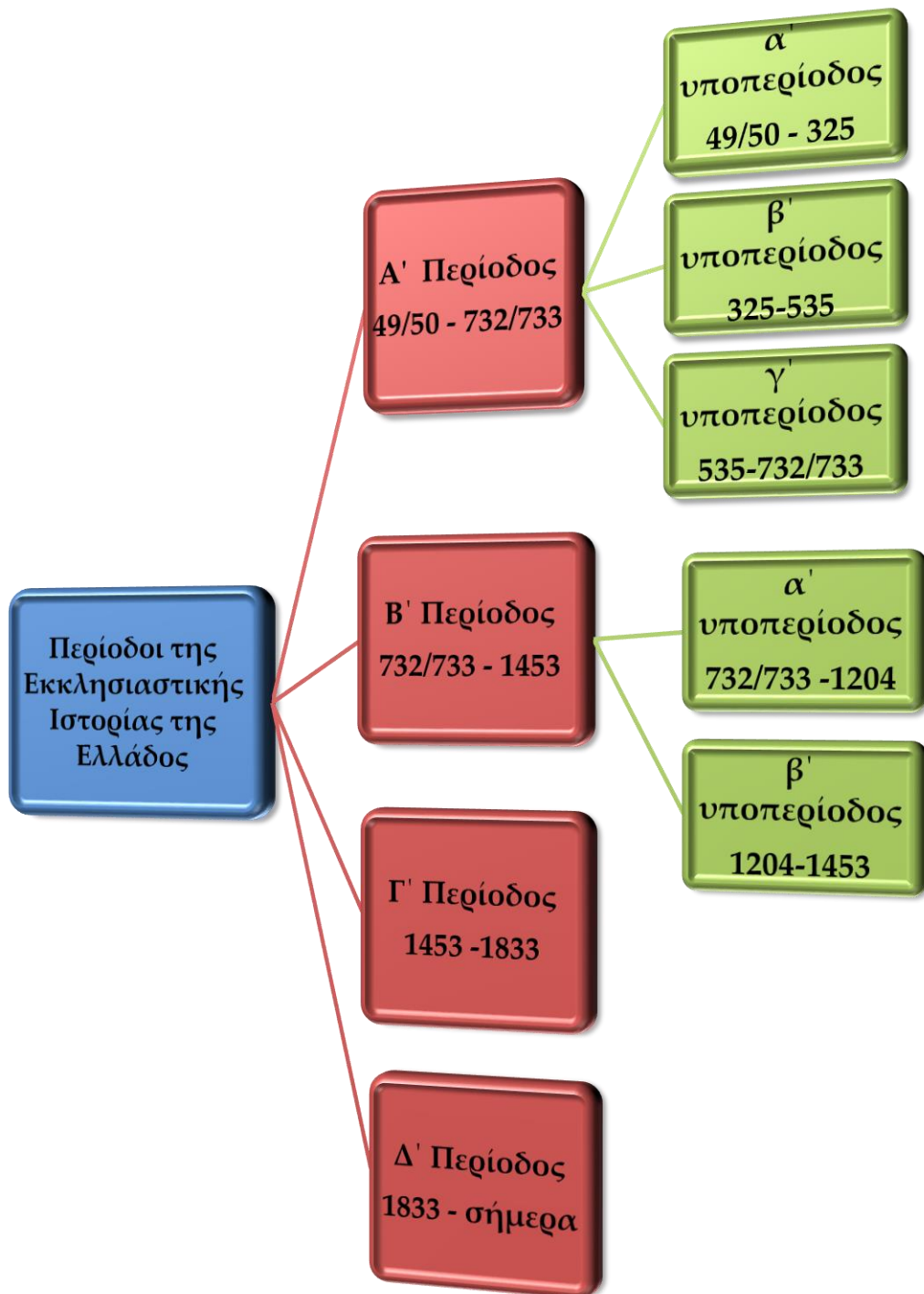
της Ελλάδος» έχει το συγκεκριμένο χρονικό και γεωγραφικό πλαίσιο και έχει καθιερωθεί με τη συγκεκριμένη ονομασία.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι η μελέτη της Εκκλησιαστικής Ιστορίας δε μπορεί να πραγματοποιηθεί ανεξάρτητα από τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες της εκάστοτε εποχής. Αντίθετα, η Εκκλησία ως θεσμός βρίσκεται σε στενή σχέση και συνάρτηση με την πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή, καθώς κάτω από το πρίσμα της εκάστοτε εποχής ο ρόλος της είτε υποβαθμίζεται είτε ενισχύεται. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που η Θρησκεία και ειδικότερα η Εκκλησία αντιμετωπίστηκε ως μέσο πολιτικής επιρροής, προκειμένου να εξυπηρετηθούν συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές και προσωπικές φιλοδοξίες. Επίσης, η Πολιτεία προσπάθησε να καθυποτάξει την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία, αντίθετα με ό,τι συνέβαινε στη Δύση.

Επομένως, το συγκεκριμένο μάθημα αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς συσχετίζεται με ζητήματα Πολιτικής, Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει τη σημασία του μαθήματος και την ανάγκη για περαιτέρω μελέτη όλων των παραμέτρων που άπτονται του ρόλου της Εκκλησίας στην Ελλάδα, αρκετές από τις πτυχές της οποίας παραμένουν άγνωστες. Ευχή του γράφοντος είναι οι φοιτητές να αξιοποιήσουν τις ακαδημαϊκές σημειώσεις, προκειμένου να σχεδιάσουν τη μελέτη τους και να ανταπεξέλθουν καλύτερα στις απαιτήσεις του μαθήματός.

Δρ Εμμανουήλ Γ. Χαλκιαδάκης

1. Περίοδοι της Εκκλησιαστικής Ιστορίας της Ελλάδος

Περιοδολόγηση της Εκκλησιαστικής Ιστορίας

Μεθοδολογικοί και πρακτικοί λόγοι έχουν οδηγήσει τους ιστορικούς να «κατακερματίζουν» την Ιστορία και να τη διαχωρίζουν σε περιόδους, για την καλύτερη μελέτη των ιστορικών φαινομένων. Τα χρονικά όρια είναι ούτως η άλλως συμβατικά και αμφισβητήσιμα και συνδέονται με πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές. Άλλωστε, η τομή του ιστορικού χρόνου ενέχει έντονα και το υποκειμενικό στοιχείο, καθώς ο χρονολογικός διαχωρισμός συσχετίζεται με τις διαφορετικές προσεγγίσεις των ιστορικών.

Η περιοδολόγηση της Εκκλησιαστικής Ιστορίας της Ελλάδος πραγματοποιήθηκε με βάση συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα που οδήγησαν σε σημαντικές αλλαγές στη δομή και στη λειτουργία της Εκκλησίας (γράφημα 1). Οι τελευταίες, σε κάποιες περιπτώσεις, συνοδεύονταν από πολιτικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς σε περιοχές του ελληνικού χώρου και όχι μόνο. Σε άλλες περιπτώσεις υπήρξαν το αποτέλεσμα εδαφικών και πολιτειακών ανακατατάξεων, αλλά και πολεμικών επιχειρήσεων.

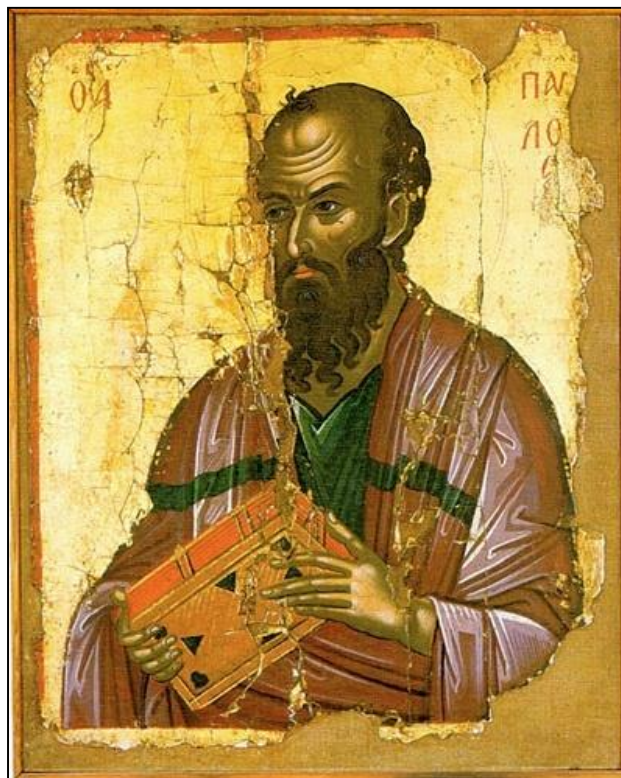
A' Περίοδος (49/50 – 732/733)

Η πρώτη περίοδος της Εκκλησιαστικής Ιστορίας της Ελλάδος καλύπτει την εποχή από την περιοδεία του Αποστόλου Παύλου στην Ελλάδα και τη διάδοση του Χριστιανισμού (49/50) μέχρι το 732/733, την περίοδο δηλαδή που οι μητροπόλεις και οι επισκοπές του Ανατολικού Ιλλυρικού ανήκαν στη σφαίρα επιρροής του παπικού θρόνου, πριν από την υπαγωγή τους στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Αναλυτικά, μπορεί να χωριστεί στις ακόλουθες υποπεριόδους:

α' υποπερίοδος (49/50 – 325)

Η α' υποπερίοδος της Α' Περιόδου της Εκκλησιαστικής Ιστορίας της Ελλάδας ξεκινά με την περιοδεία του Αποστόλου Παύλου στην

Ελλάδα και τη διάδοση του Χριστιανισμού μέχρι την Α' Οικουμενική Σύνοδο του 325.

Ο Απόστολος Παύλος

Πηγή: Ιερά Μονή Σταυρονικήτα Αγίου Όρους

Συγκεκριμένα, ο Απόστολος Παύλος, μαζί με τον Σίλα¹ και τον Τιμόθεο², ξεκίνησε για τη δεύτερη αποστολική περιοδεία του από την Αντιόχεια της Συρίας (η πρώτη περιοδεία ήταν στην Κύπρο και στη Μικρά Ασία). Όταν επισκέφθηκε την πόλη Τρωάδα στη ΒΔ Μικρά Ασία (όπου η ομηρική Τροία), θεωρείται, κατά την παράδοση, ότι είδε ένα όραμα, σύμφωνα με το οποίο ένας Μακεδόνας στάθηκε μπροστά του και τον παρακάλεσε λέγοντάς του: «Πέρασε στη Μακεδονία και βοήθησέ μας»³. Ο Απόστολος Παύλος με τη συνοδεία του πέρασε στη Σαμοθράκη, στη συνέχεια στη Νεάπολη και έπειτα στους Φιλίππους της Μακεδονίας, κοντά στη σημερινή πόλη της Καβάλας. Εκεί θεωρείται ότι βαπτίστηκε και η πρώτη Ευρωπαία

¹ Ο Σίλας ήταν Ρωμαίος πολίτης και από τα πιο σημαντικά μέλη της Εκκλησίας στην Ιερουσαλήμ (Πράξεις, 16,37).

² Ο Τιμόθεος ήταν μαθητής και συνεργάτης του Αποστόλου Παύλου με τον οποίο γνωρίστηκε στα Λύστρα της Λυκαονίας της Μικράς Ασίας (Προς Φιλιππησίους, 2, 20.- Πράξεις, 16,1.- Προς Τιμόθεον Α', 1-18).

³ Πράξεις, 16,9.

χριστιανή με το όνομα Λυδία. Η Εκκλησία των Φιλίππων θεωρείται η πρώτη χριστιανική εκκλησία σε ελληνικό (και ευρωπαϊκό) έδαφος και μία από τις προσφιλείς του Αποστόλου⁴.

Ο Απόστολος Παύλος με τους ακολούθους του μετέβη στην Αμφίπολη, στην Απολλωνία και έφτασε στη Θεσσαλονίκη, όπου κήρυξε στην εβραϊκή συναγωγή της πόλης, με αποτέλεσμα πολλοί να ασπαστούν το Χριστιανισμό. Ωστόσο, λόγω αντιδράσεων των Ιουδαίων της Θεσσαλονίκης οι Παύλος, Σίλας και Τιμόθεος μετέβησαν στη Βέροια, όπου και δίδαξαν τη νέα θρησκεία. Εκεί παρέμειναν ο Τιμόθεος και ο Σίλας, ενώ ο Απόστολος Παύλος έφτασε, πιθανόν μέσω θαλάσσης, στην Αθήνα.

Καθώς περιδιάβαινε στην πόλη, παρατήρησε ένα βωμό με την επιγραφή «Στον Άγνωστο Θεό». Ο Απόστολος Παύλος με αφορμή το βωμό αυτό, ζήτησε και ανέβηκε στο βήμα του Αρείου Πάγου και μίλησε στους παρευρισκόμενους για τον αληθινό Θεό, το έργο του και την Ανάστασή του, γεγονός που ξένισε τους Αθηναίους, καθώς δεν μπορούσαν να δεχτούν ότι το ανθρώπινο σώμα μπορούσε να αναστηθεί. Έτσι οι περισσότεροι απέριψαν το κήρυγμά του, εντούτοις υπήρξε μία ομάδα που ζήτησε να ξανακούσει το λόγο του και τον πίστεψε, ανάμεσα στους οποίους ο Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης, που ήταν δικαστής του Αρείου Πάγου και έγινε ο πρώτος επίσκοπος Αθηνών⁵, και μία γυναίκα, η Δάμαρις⁶.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι υπάρχει μία σύγχυση για το αν ο Απόστολος Παύλος μεταφέρθηκε στον Άρειο Πάγο, για να δικαστεί με την κατηγορία ότι κήρυττε «ξένα δαιμόνια» ή αν απλά μετέβη στο λόφο του Αρείου Πάγου, όπου βρισκόταν συγκεντρωμένο πλήθος για φιλοσοφική συζήτηση. Υπάρχει και η άποψη, σύμφωνα με την οποία ο Απόστολος Παύλος παρουσιάστηκε στο Σώμα του Αρείου Πάγου όχι για δίκη, αλλά για να δουν οι δικαστές αν το κήρυγμά του εγκυμονούσε πνευματικούς κινδύνους για τους Αθηναίους. Το γεγονός ότι υπήρξε γυναίκα ανάμεσα στο κοινό που άκουσε τον Απόστολο Παύλο στον Άρειο

⁴ Πράξεις, 16, 11-39.

⁵ Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, 3, 14, 10.

⁶ Πράξεις, 17, 22-34.

Πάγο και με βάση το γεγονός ότι στην Αρχαιότητα δεν επιτρεπόταν η παρουσία γυναικών σε δίκες, υποθέτουμε ότι δεν επρόκειτο για δικαστική διαδικασία.

Παρακάτω ακολουθεί ο λόγος του Αποστόλου Παύλου στον Άρειο Πάγο:

«22 Σταθείς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἔφη· Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ· 23 διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἄγνώστῳ Θεῷ. ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. 24 ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος ὑπάρχων οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ 25 οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται προσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα· 26 ἐποίησέ τε ἐξ ἐνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὀρίσας προστεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, 27 ζητεῖν τὸν Κύριον εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὗροιεν, καὶ γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἐνὸς ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα. 28 Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν, ὡς καὶ τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασιν· τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. 29 γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον. 30 τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδῶν ὁ Θεὸς τὰ νῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν, 31 διότι ἔστησεν ἡμέραν ἐν ἣ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὤρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. 32 Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον· Ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου. 33 καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν. 34 τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς».

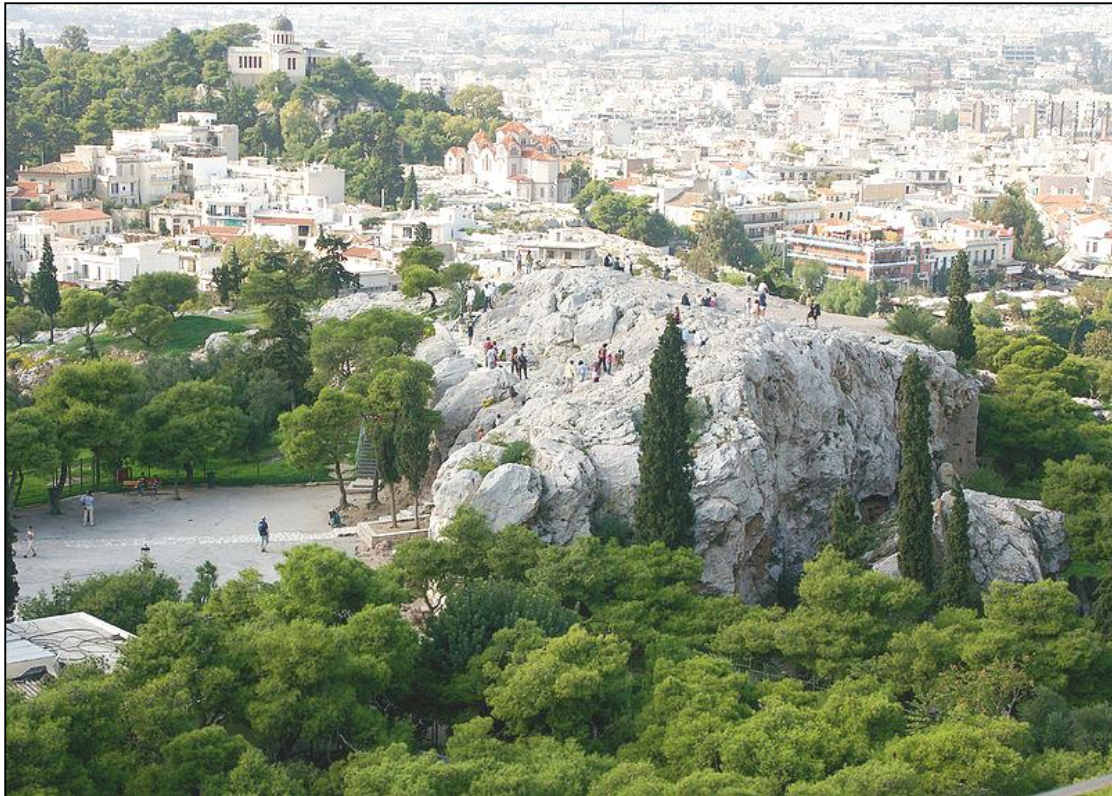
(Πράξεις των Αποστόλων, 17, 22-34)

Λόγος του Αποστόλου Παύλου στην Αθήνα

Απόδοση στα Νέα Ελληνικά

«22 Στάθηκε, τότε, ο Παύλος στη μέση του Αρείου Πάγου και είπε: «Άνδρες Αθηναίοι, βλέπω ότι είστε ευλαβέστατοι από κάθε άποψη . 23 Γιατί καθώς περπατούσα και παρατηρούσα με προσοχή τους ιερούς σας τόπους, βρήκα ανάμεσά τους κι ένα βωμό με την επιγραφή “στον Άγνωστο Θεό”. Εκείνον, λοιπόν, που εσείς λατρεύετε χωρίς να τον γνωρίζετε, αυτόν εγώ τώρα σας τον κάνω γνωστό . 24 Είναι ο Θεός που δημιούργησε τον κόσμο κι όλα όσα υπάρχουν σ’ αυτόν. Αυτός, ως Κύριος του ουρανού και της γης, δεν κατοικεί μέσα σε χειροποίητους ναούς 25 ούτε υπηρετείται από χέρια ανθρώπινα, σαν να είχε ανάγκη από κάτι, αφού αυτός δίνει σε όλα ζωή και πνοή και τα πάντα. 26 Από έναν άνθρωπο έκανε όλα τα έθνη των ανθρώπων, για να κατοικούν πάνω σ’ όλη τη γη, και όρισε πόσο καιρό θα υπάρχουν και σε ποια σύνορα θα κατοικούν. 27 κι έβαλε μέσα τους την κλίση να ζητούν τον Κύριο και να προσπαθούν να τον βρουν ψηλαφώντας στο σκοτάδι, αν και δεν είναι μακριά από τον καθένα μας. 28 Γιατί μέσα σ’ αυτόν ζούμε και κινούμαστε και υπάρχουμε, όπως έχουν πει και μερικοί από τους δικούς σας ποιητές: Δική του γενιά είμαστε. 29 Αφού, λοιπόν, είμαστε γενιά του Θεού, δεν πρέπει να νομίζουμε πως η θεότητα είναι κάτι όμοιο με χρυσάφι ή ασήμι ή πέτρα, δηλαδή με γλυπτό έργο της τέχνης ή της φαντασίας του ανθρώπου. 30 Ο Θεός παραβλέποντας τα χρόνια της άγνοιας, παραγγέλλει τώρα σε όλους τους ανθρώπους, παντού, να μετανοήσουν, 31 γιατί όρισε μια μέρα κατά την οποία θα κρίνει την οικουμένη με δικαιοσύνη, μέσω ενός άντρα που όρισε ο ίδιος γι’ αυτό. Κι έδωσε πειστική απόδειξη σε όλους, ανασταίνοντάς τον από τους νεκρούς.» 32 Όταν άκουσαν ανάσταση νεκρών, άλλοι χλεύαζαν κι άλλοι του είπαν: «Θα σε ακούσουμε και πάλι για το ζήτημα αυτό». 33 Τότε ο Παύλος έφυγε από ανάμεσά τους. 34 Μερικοί όμως άντρες συνδέθηκαν μαζί του και πίστεψαν στον Χριστό, ανάμεσα στους οποίους και ο Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης, καθώς και μια γυναίκα που ονομαζόταν Δάμαρις, και άλλοι επίσης μαζί μ’ αυτούς.»

(Πράξεις των Αποστόλων, 17, 22-34)

Λόφος του Αρειού Πάγου στην Αθήνα

Πηγή: <http://www.flickr.com/photos/ajbear/299116407/> (5/5/2012)

Επόμενος σταθμός της περιοδείας του Παύλου ήταν η Κόρινθος, όπου και έμεινε για ενάμιση χρόνο κηρύσσοντας το Χριστιανισμό. Στην Κόρινθο κατέφθασαν από τη Μακεδονία και οι Σίλας και Τιμόθεος. Εκεί ο Απόστολος Παύλος γνώρισε ένα ζευγάρι Εβραίων, τον Ακύλα και την Πρίσκιλλα που ασπάστηκαν το Χριστιανισμό και μαρτύρησαν, όταν αυτοκράτορας του ρωμαϊκού κράτους ήταν ο Νέρωνας. Σημαντικό, επίσης, υπήρξε το γεγονός της μεταστροφής στο Χριστιανισμό του Κρίσπου – και της οικογένειάς του - που ήταν ο αρχισυνάγωγος της πόλης. Στην Κόρινθο ο Απ. Παύλος ίδρυσε και εδραίωσε μία μεγάλη και προσφιλή σε αυτόν Εκκλησία και κατόπιν επέστρεψε στη Συρία.

Κατά την Τρίτη περιοδεία του (52-56 μ.Χ.), με κέντρο την Έφεσο, μετέβη σε Μικρά Ασία και Ελλάδα. Οι Ιουδαίοι προσπάθησαν να τον εμποδίσουν στο έργο του και, επειδή ήταν Ρωμαίος πολίτης, θεωρείται πως μετέβη στη Ρώμη, για να δικαστεί. Φυλακίστηκε, έπειτα αθωώθηκε. Με την αποφυλάκισή του, ίδρυσε

την Εκκλησία της Κρήτης⁷, με τη βοήθεια του μαθητή του Τίτου, ενώ κατά την τέταρτη περιοδεία του επισκέφτηκε εκ νέου ελληνικές περιοχές. Φυλακίστηκε το 64 μ.Χ. και υπέστη μαρτυρικό θάνατο το 68 μ.Χ. επί αυτοκράτορος Νέρωνος.

Περιοδείες Αποστόλου Παύλου

Πηγή:

http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:Apostle_Paul%27s_journeys
(5/5/2012)

Γενικά χαρακτηριστικά της α' υποπεριόδου είναι η διοικητική ανεξαρτησία όλων των τοπικών εκκλησιών του ελλαδικού χώρου. Οι εκκλησίες δηλαδή δεν υπάγονταν διοικητικά στη Ρώμη ή στην Κωνσταντινούπολη (η οποία ακόμα δεν είχε αναβαθμιστεί σε Πατριαρχείο). Παράλληλα, οι εκκλησίες του ελλαδικού χώρου δε γνώρισαν τις συνέπειες των αιρέσεων των πρώτων χριστιανικών χρόνων, καθώς έμειναν προσκολλημένες στην αποστολική παράδοση. Η συμβολή του Αποστόλου Παύλου στη διάδοση του Χριστιανισμού στις ελληνικές πόλεις υπήρξε καθοριστική, ενώ η Εκκλησία της Κορίνθου υπήρξε η σημαντικότερη στην Ελλάδα.

⁷ Η Εκκλησία στην Κρήτη είναι Αποστολική.

β' υποπερίοδος (325-535)

Η δεύτερη υποπερίοδος εκτείνεται χρονικά από την Α' Οικουμενική Σύνοδο (325) στη Νίκαια της Βιθυνίας μέχρι πριν από την ίδρυση της Αρχιεπισκοπής Πρώτης Ιουστινιανής (Αχρίδα).

Αρχικά, η διοικητική οργάνωση των εκκλησιών στηρίχθηκε, σε γενικές γραμμές, στην πολιτική διαίρεση του ρωμαϊκού κράτους. Την υποπερίοδο αυτή, οι τοπικές εκκλησίες στην Ελλάδα οργανώθηκαν με βάση το μητροπολιτικό σύστημα και χωρίστηκαν σε έξι μητροπολιτικές επαρχίες (γράφημα 2). Επρόκειτο για την εκκλησιαστική επαρχία της Κρήτης με μητρόπολη τη Γόρτυνα, της Αχαΐας με μητρόπολη την Κόρινθο, της Θεσσαλίας με μητρόπολη τη Λάρισα, της Παλαιάς Ηπείρου με μητρόπολη τη Νικόπολη, της Νέας Ηπείρου με μητρόπολη το Δυρράχιο, και της Μακεδονίας με μητρόπολη τη Θεσσαλονίκη. Ο επίσκοπος Ρόδου είχε εκκλησιαστική δικαιοδοσία στα νησιά του Αιγαίου, τα οποία τον 5ο αιώνα υπήχθησαν στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

Επιπλέον, οι μητροπόλεις και οι επισκοπές του Ιλλυρικού⁸ υπάγονταν στον επίσκοπο Ρώμης, χωρίς αμφισβητήσεις μέχρι το 395 μ.Χ. Μετά το θάνατο του αυτοκράτορα Θεοδοσίου, το Ιλλυρικό που αποτέλεσε το «μήλον της Έριδος» μεταξύ της Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας, διαιρέθηκε σε Ανατολικό και Δυτικό, παράλληλα με την πολιτική διαίρεση του ρωμαϊκού κράτους σε Ανατολικό και Δυτικό αντίστοιχα. Την περίοδο εκείνη συνήφθη συμφωνία μεταξύ του Αρκαδίου και του Στυλίωνος⁹, και σύμφωνα μ' αυτήν το Ανατολικό Ιλλυρικό, περιερχόταν στο Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος. Το Ανατολικό Ιλλυρικό περιελάμβανε τη σημερινή Νοτιοανατολική Ευρώπη από τα νότια της σημερινής Ουγγαρίας, την περιοχή από το μέσο του Δούναβη μέχρι την Κρήτη και από την Αδριατική Θάλασσα μέχρι τον Νέστο ποταμό, στη

⁸ Η Υπαρχία ή Επαρχότητα του Ιλλυρικού περιελάμβανε την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου τη Δαλματία, δύο Πανονίες, δύο Νορικές, τη Σαβία, τη Βαλερία και ολόκληρο τη Χερσόνησο του Αίμου εκτός από τη Θράκη.

⁹ Ο Στυλίωνος ήταν εκχριστιανισμένος Βάνδαλος στρατηγός και επίτροπος και πεθερός του Ονώριου, αδελφού του Αρκαδίου.

σημερινή Ανατολική Μακεδονία, το μεγαλύτερο δηλαδή μέρος του ελληνικού χώρου και όχι μόνο.

■ - la Prefectura pretoriana de Ilírico, 318-379

Χάρτης του Ιλλυρικού

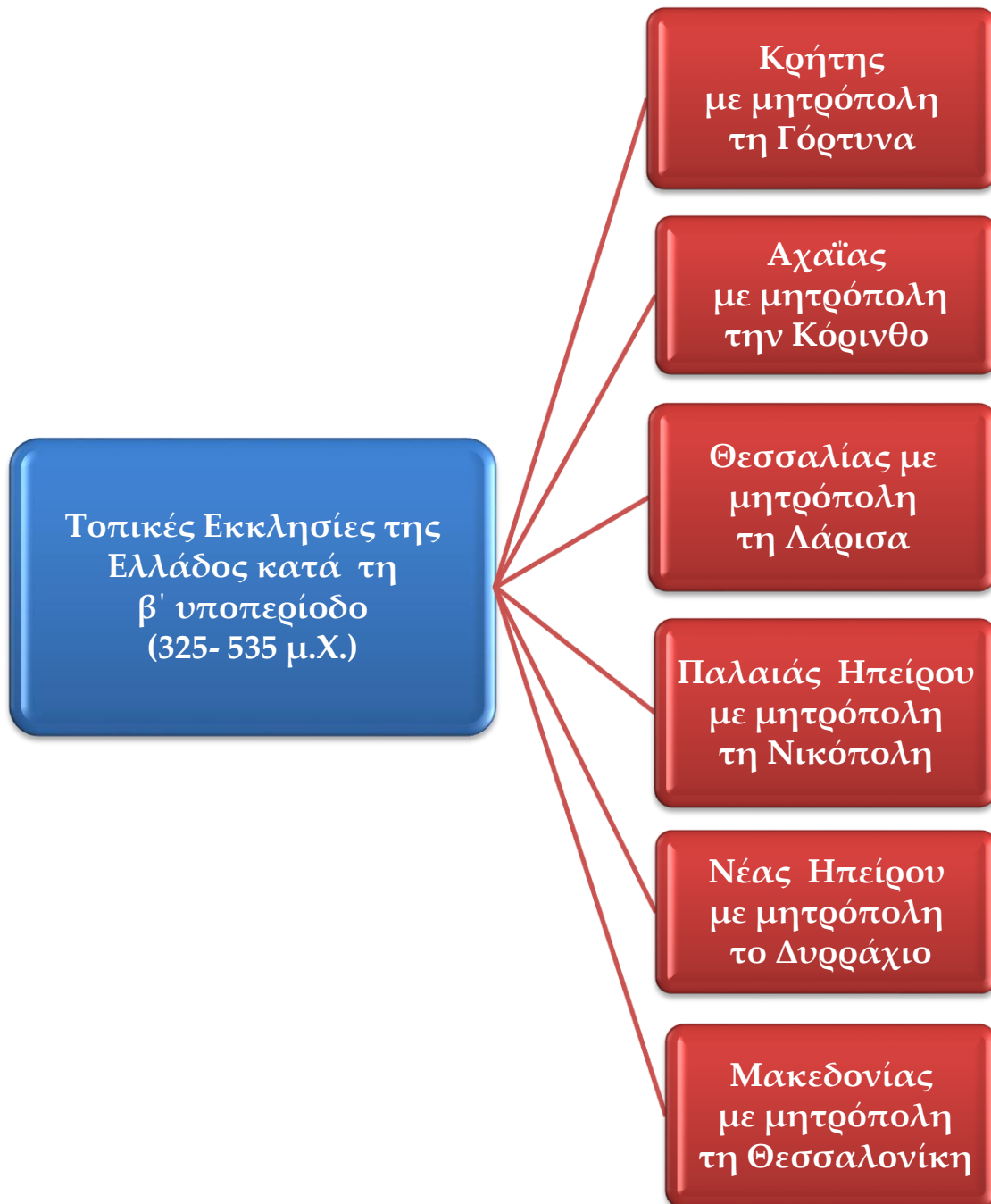
Πηγή: <http://www.phorum.gr/viewtopic.php?f=51&t=62830&start=105&sid=f5b6632817f94bfa5f869a469752ea2>
(5/5/2012)

Η Θεσσαλονίκη υπήρξε η μόνιμη έδρα του Ιλλυρικού. Όπως ήταν επόμενο η Εκκλησία της Θεσσαλονίκης απέκτησε ιδιαίτερη σημασία και ο επίσκοπός της ξεχωριστή θέση. Στα πρακτικά των πρώτων Συνόδων ο Θεσσαλονίκης υπογράφει μεταξύ των πρώτων αρχιερέων, ενώ μέχρι και σήμερα διατηρεί τιμητικά τον τίτλο του «Παναγιωτάτου» (τίτλος που φέρει μόνο ο Οικουμενικός Πατριάρχης), εντός, όμως, των ορίων της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.

Οι επίσκοποι της Ρώμης αντέδρασαν στη διοικητική διαίρεση του Ιλλυρικού που περιόριζε τα όρια της δικαιοδοσίας τους, αναγνωρίζοντας τον εκάστοτε μητροπολίτη Θεσσαλονίκης ως βικάριό¹⁰ τους. Ο Πάπας Ιννοκέντιος ο Α' ήταν ο πρώτος που αναγνώρισε ως βικάριους τους μητροπολίτες Θεσσαλονίκης Ανύσιο και Ρούφο. Ωστόσο, επρόκειτο για μία ενέργεια που πιθανότατα δεν παγιώθηκε τα επόμενα χρόνια, ενώ αμφισβητείται από πολλούς ιστορικούς ακόμα και η ουσιαστική ανάθεση του τίτλου του «βικάριου» από τον Πάπα στους μητροπολίτες Θεσσαλονίκης. Το σίγουρο είναι ότι μέχρι τον 6ο αιώνα οι εκκλησίες του Ιλλυρικού απολάμβαναν διοικητική ανεξαρτησία υπό την υψηλή εποπτεία του αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης.

¹⁰ Η λέξη «βικάριος» προέρχεται από τη λατινική “vicarius” που σημαίνει τον τοποτηρητή, στην περίπτωση μας επρόκειτο για τον επίτροπό που διοριζόταν από τον Πάπα και ασκούσε εκ μέρους του την επισκοπική του εξουσία σε συγκεκριμένη εκκλησιαστική περιφέρεια.

2. Τοπικές Εκκλησίες στην Ελλάδα κατά τη β' υποπερίοδο (325- 535)

γ' υποπερίοδος (535-732/733)

Η γ' υποπερίοδος εκτείνεται χρονικά από το 535, όταν ιδρύθηκε από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό η Αρχιεπισκοπή Πρώτης Ιουστινιανής, μέχρι το 732/733, πριν από την αλλαγή της εκκλησιαστικής οργάνωσης των επαρχιών του Ιλλυρικού.

Επεξεργασμένος χάρτης που εικονίζει (υπογραμμισμένη) την Πρώτη Ιουστινιανή (Justiniana Prima)

Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός μετέφερε αυθαίρετα¹¹ την έδρα της επαρχίας Ιλλυρικού από τη Θεσσαλονίκη στην Πρώτη Ιουστινιανή (Justiniana Prima), όχι μόνο για συναισθηματικούς λόγους, αλλά κυρίως για πολιτικούς. Η Ιουστινιανή ήταν πόλη που

¹¹ Αντίθετα με τον 4ο Κανόνα της Α' Οικουμενικής Συνόδου, σύμφωνα με τον οποίο μόνο η Εκκλησία είχε το δικαίωμα να νομοθετεί και να αποφασίζει σχετικά με τις χειροτονίες των επισκόπων της: «Ἐπίσκοπον προσήκει μάλιστα μὲν ὑπὸ πάντων τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ καθίστασθαι· εἰ δὲ δυσχερὲς εἴη τὸ τοιοῦτο, ἢ διὰ κατεπείγουσαν ἀνάγκην, ἢ διὰ μῆκος ὁδοῦ, ἔξ ἅπαντος τρεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένους συμψήφων γινομένων καὶ τῶν ἀπόντων, καὶ συντιθεμένων διὰ γραμμάτων, τότε τὴν χειροτονίαν ποιεῖσθαι· τὸ δὲ κῶρος τῶν γινομένων δίδοσθαι καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τῷ μητροπολίτῃ».

έκτισε ο Ιουστινιανός στη γενέτειρά του (κοντά στα σημερινά Σκόπια) και πήρε το όνομά της από τον ίδιο. Επρόκειτο για μία οχυρωμένη πόλη μεσαίου μεγέθους που εγκαταλείφθηκε τον 7ο αιώνα. Ο αυτοκράτορας μετέφερε το κέντρο των ενδιαφερόντων του στο Ιλλυρικό και ίδρυσε την Αρχιεπισκοπή Πρώτης Ιουστινιανής. Η δημιουργία της αυτοκέφαλου Αρχιεπισκοπής από τον Ιουστινιανό οδήγησε στην απόσπαση εκκλησιαστικών επαρχιών από το θρόνο της Κωνσταντινούπολης, προκειμένου να προσαρτηθούν στη νέα Αρχιεπισκοπή.

Με άλλο διάταγμά του ο αρχιεπίσκοπος Πρώτης Ιουστινιανής έγινε βικάριος του πάπα Βιργιλίου, ενώ ο Θεσσαλονίκης διατήρησε το αξίωμα του βικάριου για το Ανατολικό Ιλλυρικό. Στην πραγματικότητα η Θεσσαλονίκη μετατράπηκε σε κέντρο του νότιου τμήματος του Ιλλυρικού και η Πρώτη Ιουστινιανή το κέντρο του βόρειου τμήματος. Επίσης, ολόκληρο το Ιλλυρικό εντάχθηκε στη σφαίρα επιρροής του πάπα της Ρώμης. Μπορεί οι επαρχίες του Ιλλυρικού, κυρίως του Ανατολικού Ιλλυρικού, να υπάγονταν εκκλησιαστικά στη Ρώμη, εντούτοις οι τελευταίες διατήρησαν τη σχετική αυτονομία τους και τις εκκλησιαστικές τους σχέσεις με την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως και σύντομα διαμορφώθηκαν οι συνθήκες, προκειμένου να υπαχθούν εκκλησιαστικά σε αυτήν.

B' Περίοδος (732/733 – 1453)

Η δεύτερη περίοδος της Εκκλησιαστικής Ιστορίας της Ελλάδος ξεκινά συμβατικά από το 732/733 με την προσάρτηση στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως των επαρχιών του Ανατολικού Ιλλυρικού μέχρι την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Οθωμανούς Τούρκους το 1453.

Διακρίνεται σε δύο υποπεριόδους:

α' υποπερίοδος (732/733-1204)

Η πρώτη υποπερίοδος της Β' Περιόδου ξεκινά συμβατικά από το 732/733, όταν οι εκκλησίες του Ανατολικού Ιλλυρικού αποσπάστηκαν από τον πάπα της Ρώμης και περιήλθαν στην εκκλησιαστική δικαιοδοσία του πατριάρχη Κων/πόλεως. Η αιτία αυτής της σημαντικής εκκλησιαστικής αλλαγής συσχετίζεται με την εικονομαχία που ξέσπασε τον 8ο αιώνα και αποτέλεσε την αφορμή για εκκλησιαστική υπαγωγή του Ανατολικού Ιλλυρικού στην Κωνσταντινούπολη.

Συγκεκριμένα, ο εικονομάχος αυτοκράτορας Λέων Γ' ο Ίσαυρος προσπάθησε να επιβάλει την πολιτική του ενάντια στους εικονόφιλους. Το 726 προσπάθησε να πείσει τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γερμανό να ακολουθήσει την ίδια πολιτική. Ο Γερμανός, όμως, αρνήθηκε και επήλθε διάσταση απόψεων ανάμεσα στον πατριάρχη και στον αυτοκράτορα, ενώ εμφανίστηκαν και ένοπλες κινητοποιήσεις στον ελληνικό χώρο (κίνημα Αγαλλιανού) κατά του αυτοκράτορα που, όμως, κατέληξαν στη νίκη των δυνάμεων των εικονομάχων. Ο πατριάρχης Γερμανός εξαναγκάστηκε σε παραίτηση, και το 730 εκδόθηκε το πρώτο διάταγμα κατά των εικόνων.

Στο διάταγμα αυτό αντέδρασε η Ρώμη που ήταν με την πλευρά των εικονόφιλων και σε Σύνοδο του Βατικανού καταδίκασε την εικονομαχική πολιτική του Λέοντα του Γ'. Ο αυτοκράτορας προσάρτησε εκκλησιαστικά, το 732/733, ολόκληρη την περιοχή του Ανατολικού Ιλλυρικού, προκειμένου να θέσει φραγμό σε κάθε εικονόφιλη επέμβαση της Ρώμης στις εκκλησιαστικές υποθέσεις της

περιοχής. Με την οριστική αποκατάσταση των εικόνων το 843 από την αυτοκράτειρα Θεοδώρα, οι εκκλησιαστικές επαρχίες του Ανατολικού Ιλλυρικού δεν επανήλθαν στη δικαιοδοσία της Ρώμης. Τον 9ο αιώνα στην Σύνοδο της Κωνσταντινούπολης του 879-880 ο πάπας Νικόλαος Α' ζήτησε από τον πατριάρχη Φώτιο τις επαρχίες του Ιλλυρικού, κάτι που η Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης δεν έκανε δεκτό. Το 884, μάλιστα, οριστικοποιήθηκε η εκκλησιαστική προσάρτηση του Ανατολικού Ιλλυρικού στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Η διοικητική αυτή υπαγωγή κράτησε ολόκληρη τη βυζαντινή περίοδο και την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Το σχίσμα του Φωτίου, τον 9ο αιώνα, επηρέασε τις εκκλησιαστικές σχέσεις της Ρώμης με την Κωνσταντινούπολη. Την περίοδο αυτή οι εκκλησίες του ελλαδικού χώρου συμμετείχαν στην Ενδημούσα Σύνοδο του Πατριαρχείου, ενώ υπήρξαν και μεταβολές στην εκκλησιαστική οργάνωσή τους, καθώς δημιουργήθηκαν νέες μητροπόλεις, άλλες περιορίσθηκαν και άλλες ανυψώθηκαν διοικητικά, ενώ δημιουργήθηκαν σημαντικά μοναχικά κέντρα. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα της δημιουργίας της Μητροπόλεως Αθηνών, του περιορισμού της δικαιοδοσίας της Μητροπόλεως Κορίνθου, της δημιουργίας αυτοκέφαλης Αρχιεπισκοπής Πατρών και της ίδρυσης ιερών μονών στο Άγιο Όρος και στα Μετέωρα.

Επιπρόσθετα, το Τακτικό του Λέοντα του Στ' του Σοφού αποτελεί πλούσια πηγή πληροφοριών για τις επισκοπές που υπάγονταν το 10ο αιώνα στο Πατριαρχείο Κων/πόλεως. Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους το 1204¹² οδήγησε

¹² Η Άλωση του 1204 αποτέλεσε παρέκβαση της Δ' Σταυροφορίας. Οι Σταυροφόροι, που με πνευματικό ηγέτη τον πάπα Ιννοκέντιο Γ' σκόπευαν να καταλάβουν την Αίγυπτο και τη Συρία, παρέκκλιναν της πορείας τους και πολιόρκησαν την Κωνσταντινούπολη, ύστερα από πρόσκληση του έκπτωτου Βυζαντινού αυτοκράτορα Ισαάκιου Β' Αγγέλου, και συγκεκριμένα του γιου του Αλεξίου, προκειμένου να πάρουν πίσω το θρόνο τους, έναντι σημαντικών οικονομικών ανταλλαγμάτων και της υπόσχεσης της ένωσης της Ανατολικής με τη Δυτική Εκκλησία και την υπαγωγή, ουσιαστικά, της πρώτης στη δεύτερη. Πράγματι, οι Λατίνοι έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη το 1203, ο σφετεριστής αυτοκράτορας Αλέξιος Γ' δραπέτευσε και ο τυφλωμένος από τον αντίπαλό του Ισαάκιος μαζί με το γιο του Αλέξιο Δ' αποκαταστάθηκαν στο θρόνο. Ο Αλέξιος Δ' δε μπόρεσε να

σε σημαντικές πολιτικές, εδαφικές και εκκλησιαστικές ανακατατάξεις.

β' υποπερίοδος (1204-1453)

Η Άλωση του 1204 σήμανε το διαμελισμό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας σε ελληνικά και λατινικά κράτη. Ίσως τα αποτελέσματα της Άλωσης του 1204 να ήταν πιο δραματικά σε σχέση με την Άλωση του 1453, όταν η Αυτοκρατορία που έπεσε δεν είχε να θυμίζει σε τίποτα το Βυζάντιο του 1204. Τα ελληνικά κράτη που δημιουργήθηκαν ήταν η Αυτοκρατορία της Νίκαιας¹³, η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, το Δεσποτάτο της Ηπείρου και πολύ αργότερα το Δεσποτάτο του Μιστρά. Τα λατινικά κράτη ήταν η Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης, το Βασίλειο της Θεσσαλονίκης, το Δουκάτο των Αθηνών, η Ηγεμονία της Αχαΐας, ενώ υπήρχαν αρκετές διάσπαρτες βενετικές κτήσεις στο Αιγαίο - και στην Κρήτη -, την εποχή που οι Ιωαννίτες Ιππότες έλεγχαν τη Ρόδο και τα Δωδεκάνησα.

Από τα ελληνικά κράτη η Αυτοκρατορία της Νίκαιας με αυτοκράτορα τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο πέτυχε τη μερική ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης το 1261. Η χριστιανική πίστη και η αρχαία κληρονομία σφυρηλάτησαν ένα νέο κράτος, στο οποίο συνυπήρχαν ο Ελληνισμός και ο Χριστιανισμός. Στις περιοχές αυτές συνεχίστηκε, με τις όποιες ανακατατάξεις, η οργάνωση και λειτουργία των τοπικών εκκλησιών, αντίθετα με τις λατινοκρατούμενες περιοχές.

εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του, επέβαλε βαριά φορολογία, και ο πληθυσμός της Κωνσταντινούπολης εξεγέρθηκε. Ο Αλέξιος ο Δ' σκοτώθηκε από τον Αλέξιο τον Ε' και ο πατέρας του Ισαάκιος πέθανε στη φυλακή. Στο θρόνο ανέβηκε ο Αλέξιος ο Ε' Δούκας Μούρτζουφλος που δεν αναγνώρισε τις υποσχέσεις του προκατόχου του. Οι Σταυροφόροι αντέδρασαν, πολιορκήσαν και κατάλαβαν την Κωνσταντινούπολη, γεγονός που σήμανε το διαμελισμό της άλλοτε κραταιάς Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

¹³ Όπου είχε μεταβεί ο Πατριάρχης με υπολείμματα της βυζαντινής αριστοκρατίας.

Χάρτης με τα ελληνικά και λατινικά κράτη που δημιουργήθηκαν μετά την Άλωση του 1204

Πηγή: [http://digitalschool.minedu.gov.gr/modules/document/file.php/DSGYM-B107 \(7/5/2012\)](http://digitalschool.minedu.gov.gr/modules/document/file.php/DSGYM-B107 (7/5/2012))

Στις τελευταίες η λατινική ιεραρχία προσπάθησε να επιβληθεί στο ορθόδοξο στοιχείο, χωρίς όμως να επιτύχει τον εκλατινισμό του. Με την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης υπήρξε μερική αποκατάσταση της εκκλησιαστικής οργάνωσης της Ανατολικής Εκκλησίας, όχι όμως για όλες τις περιοχές που βρισκόνταν κάτω από την κυριαρχία των Λατίνων. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Κρήτης. Συγκεκριμένα, οι Βενετοί, μολοντί διακήρυτταν ότι πρώτα ήταν Βενετοί και μετά χριστιανοί (*semprius Venetiani et postea Christiani*), υποβαθμίζοντας σχετικά το ρόλο της θρησκείας, απομάκρυναν την ορθόδοξη ιεραρχία της νήσου, καθώς πίστευαν ότι με αυτόν τον τρόπο ο ορθόδοξος πληθυσμός σταδιακά θα περνούσε στη σφαίρα επιρροής της Λατινικής Εκκλησίας, αλλά κυρίως γιατί θα τους απομάκρυνε από τη βυζαντινή παράδοση και τις προσπάθειες για επανασύσταση της

Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, με την παράλληλη απαλλαγή από τη βενετική κυριαρχία.

Για το σκοπό αυτό πρόβαλλαν εμπόδια που δυσχέραιναν τη λειτουργία και την ανανέωση του κλήρου της νήσου. Αναλυτικά, όσοι Κρητικοί επιθυμούσαν να χειροτονηθούν ιερείς ήταν υποχρεωμένοι να πάρουν άδεια από τις βενετικές αρχές, αφού κατέβαλαν ένα σημαντικό πόσο, και στη συνέχεια μετέβαιναν σε περιοχές όπου υπήρχε ορθόδοξος αρχιερέας (Πελοπόννησο, Μ. Ασία, Επτάνησα). Κατόπιν επέστρεφαν με τα έγγραφα της χειροτονίας, τα οποία ελέγχονταν από τις βενετικές αρχές και έπαιρναν την έγκρισή τους για την τοποθέτησή τους. Παράλληλα, πολλοί μητροπολίτες Κρήτης έφεραν μόνο τον τίτλο, ενώ λειτουργούσαν σε άλλη μητρόπολη και δεν είχαν επισκεφτεί ποτέ με αυτήν την ιδιότητα το νησί. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Νικηφόρου Μοσχόπουλου, μητροπολίτη Κρήτης και προέδρου Λακεδαιμόνιας, με έδρα τη Σπάρτη.

Το 1261, ο στρατηγός Αλέξιος Στρατηγόπουλος κατέλαβε την Κωνσταντινούπολη από τους Λατίνους και ο Μιχαήλ Παλαιολόγος στέφθηκε αυτοκράτορας στο ναό της του Θεού Σοφίας. Η αυτοκρατορία, όμως, δε θύμιζε σε τίποτα την παλιά της αίγλη και την εδαφική της επικράτεια πριν από την Άλωση. Η Θεσσαλονίκη ανήκε ξανά στο νέο βυζαντινό κράτος. Στο πλαίσιο αυτό αξίζει να σημειωθεί η έριδα των Ησυχαστών που αποτέλεσε την πλέον σημαντική θρησκευτική έριδα της εποχής και συνδέεται με το Κίνημα των Ζηλωτών στη Θεσσαλονίκη. Οι ησυχαστές ήταν οι μοναχοί που ζούσαν ασκητικά και «εν ησυχία». Το 14ο αιώνα ο Ησυχασμός μετεξελίχθηκε σε ένα μυστικιστικό κίνημα που άνθισε στο Άγιο Όρος. Οι ησυχαστές πίστευαν ότι μπορούσαν να προσεγγίσουν το θείο φως μέσα από μία συγκεκριμένη τεχνική και προσευχή. Ο ησυχαστής επαναλάμβανε σε απομόνωση την προσευχή «Κύριε Ιησού Χριστέ, Υιέ του Θεού, ελέησόν με» και κατά τη διάρκειά της κρατούσε την αναπνοή του και σταδιακά αισθανόταν πως περιβαλλόταν με το θείο φως, ίδιο με αυτό που εμφανίστηκε στους μαθητές του Χριστού στο Όρος Θαβώρ.

Αντίθετος με τον Ησυχασμό, τον οποίο και χλεύασε, υπήρξε ο μοναχός και λόγιος Βαρλαάμ από την Καλαβρία, ο οποίος και αμφισβητούσε τη θεωρία του θαβωρείου φωτός. Στις απόψεις του Βαρλαάμ αντιτάχθηκε ο θεολόγος Γρηγόριος Παλαμάς, που θεωρούσε το φως ως μια μία μεσάζουσα δύναμη ανάμεσα στο Θεό και στον άνθρωπο, μία «θεία ενέργεια».

Αυτή η θεολογική διαμάχη μετατράπηκε σε πολιτική, όταν οι ησυχαστές υποστήριξαν τον αρχηγό της βυζαντινής αριστοκρατίας που επιθυμούσε να καταλάβει το βυζαντινό θρόνο, Ιωάννη Καντακουζηνό, καθώς στο παρελθόν ο τελευταίος είχε υποστηρίξει τόσο αυτούς όσο και τον Γρηγόριο Παλαμά. Από την άλλη, στη Θεσσαλονίκη αναπτύχθηκε το λαϊκό και αντι-αριστοκρατικό Κίνημα των Ζηλωτών που έδιωξαν ή δολοφόνησαν τους υποστηρικτές του Καντακουζηνού, μέχρι την τελική επικράτηση του τελευταίου. Οι ζηλωτές αναγνώριζαν το νόμιμο αυτοκράτορα Ιωάννη Παλαιολόγο και ήρθαν σε αντίθεση με τους ησυχαστές που υποστήριζαν τον Καντακουζηνό. Ο τελευταίος έγινε για λίγα χρόνια αυτοκράτορας, ενώ στο νόμιμο αυτοκράτορα Ιωάννη Παλαιολόγο, έδωσε για σύζυγό του την κόρη του, Ελένη.

Τον επόμενο αιώνα πραγματοποιήθηκε η Σύνοδος της Φεράρας - Φλωρεντίας για την Ένωση των Εκκλησιών (1438/9), που υπογράφηκε από τον αυτοκράτορα Ιωάννη Η' Παλαιολόγο κάτω από το βάρος της οθωμανικής απειλής για το Βυζάντιο και της προσπάθειας εξεύρεσης βοήθειας από τη Δύση. Παρόλα αυτά, δε βελτίωσε τις σχέσεις του λατινικού με τον ορθόδοξο κλήρο, αφού στην πράξη η ένωση των δύο εκκλησιών δεν έγινε δεκτή από τους Βυζαντινούς. Οι τελευταίοι χωρίστηκαν σε ενωτικούς και ανθενωτικούς¹⁴ και προκλήθηκαν κοινωνικές εντάσεις σε μία κρίσιμη εποχή για το Βυζάντιο. Η Άλωση της Πόλης το 1453 από τους Οθωμανούς Τούρκους υπό τον Μωάμεθ Β' Πορθητή, παρά την

¹⁴ Ήταν τέτοιο το μένος των ανθενωτικών ενάντια στη Λατινική Εκκλησία που ο Μεγάλος Δούκας Νοταράς φώναζε στους δρόμους της βυζαντινής πρωτεύουσας «καλύτερα τουρκικό φακίολι, παρά παπική τιάρα», δηλώνοντας απερίφραστα ότι προτιμούσε την παράδοση στους Τούρκους, παρά την ένωση της Λατινικής με την Ορθόδοξη Εκκλησία. Μάλιστα υπάρχει μία μεγάλη φιλολογία για το αν πραγματικά έπεσε η πόλη ή την παρέδωσαν στους Τούρκους οι ανθενωτικοί.

ηρωική άμυνα του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ' Παλαιολόγου, αποτέλεσε κομβικό σημείο για την απαρχή της κατάλυσης της Λατινικής Εκκλησίας στα λατινικά κρατίδια και τον επαναπροσδιορισμό του ρόλου της Ορθόδοξης Εκκλησίας στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Γ' Περίοδος 1453-1833

Η Γ' Περίοδος της Εκκλησιαστικής Ιστορίας της Ελλάδος εκτείνεται χρονικά από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς, το 1453, μέχρι τη μονομερή ανακήρυξη του Αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος, το 1833. Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης με την επέκταση της οθωμανικής κατάκτησης σε όλο τον ελληνικό χώρο οδήγησε σταδιακά στην κατάλυση ή στον περιορισμό της δικαιοδοσίας της Λατινικής Εκκλησίας στα πρώην λατινικά κρατίδια. Επιπλέον, οι Ρώσοι θεώρησαν ότι, μετά την Άλωση, αυτοί ήταν οι μόνοι διάδοχοι της πολιτισμικής παράδοσης του Βυζαντίου και ως ο πολυπληθέστερος ορθόδοξος λαός σταδιακά διατύπωσαν τη θεωρία ότι η Μόσχα ήταν η «Τρίτη Ρώμη» που έμελε να ηγηθεί των ορθοδόξων εκκλησιών.

Τα χρόνια της τουρκικής κυριαρχίας στον ελληνικό χώρο η ορθόδοξη πίστη συνέβαλε στη διατήρηση της πνευματικής κληρονομιάς του Βυζαντίου και στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας του Νέου Ελληνισμού. Παράλληλα, η πνευματική κληρονομιά του Ανατολικού Ρωμαϊκού Κράτους μεταδόθηκε και καλλιεργήθηκε στη Δύση.

Τον πρώτο καιρό της τουρκικής κατάκτησης ο σουλτάνος Μωάμεθ Β' ο Πορθητής όρισε τον Γεννάδιο Σχολάριο, μαθητή του ανθωνωτικού μητροπολίτη Εφέσου Μάρκου Ευγενικού, Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ήταν ο πρώτος πατριάρχης μετά την Άλωση στον οποίο και η οθωμανική διοίκηση παραχώρησε τον Ναό των Αγίων Αποστόλων, για την εγκατάσταση του Πατριαρχείου, καθώς και προνόμια ή καλύτερα αρμοδιότητες που συνέβαλαν στην

επιβίωση της χριστιανικής πίστης και του πολιτισμού του Βυζαντίου. Ανάμεσα σε άλλα, ο σουλτάνος Μωάμεθ επέτρεψε την ίδρυση της Πατριαρχικής Σχολής, γνωστή και ως «Μεγάλη του Γένους Σχολή» που δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την πνευματική ανάκαμψη του Γένους.

Ο Μωάμεθ Β' ο Πορθητής παραχωρεί τα προνόμια του Πατριαρχείου στο Γεννάδιο Σχολάριο

Πηγή: Ψηφιδωτό από τον Πατριαρχικό Οίκο στην Κωνσταντινούπολη

Οι Οθωμανοί είχαν υιοθετήσει το σύστημα των μιλέτ ("Millet"), σύμφωνα με το οποίο ολόκληρος ο κρατικός μηχανισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στηριζόταν στη θρησκευτική διαφοροποίηση, καθώς δεν είχε ακόμα διαμορφωθεί η εθνική συνείδηση. Αν εξαιρεθεί το μουσουλμανικό στοιχείο, η Οθωμανική Αυτοκρατορία χωρίστηκε στα κύρια "Millet" των Ορθοδόξων, των Αρμενίων, των Εβραίων και των Ρωμαιοκαθολικών. Ο εκάστοτε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ήταν ο αρχηγός του "Rum Millet" της θρησκευτικής δηλαδή ενότητας όλων των Ορθοδόξων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ο ίδιος, εκτός από πνευματικές και

εκκλησιαστικές, είχε και κοινωνικές, οικονομικές, εκπαιδευτικές, και, σε κάποιες περιπτώσεις, δικαστικές αρμοδιότητες.

Επομένως, γίνεται λόγος για εθνάρχουσα Εκκλησία στην οποία υπάγονταν εκκλησιαστικά και οι τοπικές εκκλησίες του ελληνικού χώρου. Σημαντικοί λόγιοι πατριάρχες και μητροπολίτες αγωνίστηκαν για την επιβίωση της Ορθόδοξης παράδοσης και της ελληνικής γλώσσας. Ενδεικτικά αναφέρουμε τον πατριάρχη Κύριλλο Λούκαρη από το Ηράκλειο (Χάνδακα) της Κρήτης που ίδρυσε το πρώτο τυπογραφείο στην Ανατολή. Πολύ αργότερα, ο πατριάρχης Γρηγόριος Ε' ίδρυσε το τυπογραφείο του Γένους.

Σε γενικές γραμμές, οι κατά τόπους εκκλησίες στην Ελλάδα ανέπτυξαν τη θρησκευτική αυτοσυνειδησία και διαφύλαξαν την ελληνορθόδοξη παιδεία. Σε κάποιες περιπτώσεις, όμως, αρκετοί συντηρητικοί εκπρόσωποί τους συγκρούστηκαν με τις ιδέες του Ευρωπαϊκού και κατ' επέκταση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, καθώς οι τελευταίες συσχετιζόνταν και με την εισαγωγή των θετικών επιστημών στα σχολεία, με τον αντίστοιχο περιορισμό των θρησκευτικών και των άλλων εκκλησιαστικών μαθημάτων, καθώς και με ένα ρεύμα αντικληρικισμού. Από την άλλη, υπήρξαν και σημαντικοί εκπρόσωποι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, όπως ο κληρικός, φιλόσοφος και θεολόγος Ευγένιος Βούλγαρης από την Κέρκυρα που δίδαξε στην Αθωνιάδα Ακαδημία και στην Πατριαρχική Ακαδημία στην Πόλη, ενώ υπήρξε μεταφραστής του Βολταίρου και συγγραφέας διαφόρων πραγματειών.

Αναφορικά με το ρόλο της Εκκλησίας στη σύσταση του «κρυφού σχολείου» και το ερώτημα αν το τελευταίο ήταν μύθος ή πραγματικότητα αναφέρονται τα ακόλουθα: η αλήθεια είναι ότι δεν υπάρχουν επαρκείς γραπτές πληροφορίες. Παρόλα αυτά, απαντώνται κάποιες γραπτές πηγές που αναφέρονται στην ύπαρξη κρυφών σχολείων επί Τουρκοκρατίας. Χαρακτηριστική είναι η επιστολή, το 1822, του γιατρού και λόγιου Στέφανου Κανέλλου προς τον φιλέλληνα Γερμανό Κάρολο Ίκεν, στην οποία αναφέρεται ξεκάθαρα στην ύπαρξη του κρυφού Σχολείου. Συγκεκριμένα, στην επιστολή αναφέρονται μεταξύ άλλων: *Οί Τούρκοι ἐμπόδιζαν τὰ*

σχολεῖα ἀυστηρότερα καὶ ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας· τοῦτο καὶ ἄλλαι συγχρόνως αἰτίαι ἐβίαζαν τοὺς Γραικοὺς νὰ θεωροῦν τὴν θρησκείαν οὐσιωδῶς συνδεδεμένην μὲ τὰ γράμματα καὶ τὰ σχολεῖα, διὰ τοῦτο καὶ εἰς μεγάλας καὶ εἰς μικρὰς πόλεις οἱ Γραικοὶ ἐπροσπαθοῦσαν μὲ δόσιν χρημάτων καὶ μὲ διαφόρους τρόπους νὰ συστήνουν (sic) κοινὰ σχολεῖα κρυφίως" [...] Πολλοὶ νέοι μας πτωχοί, ἔτρεχαν προθύμως εἰς ὅποιον σχολεῖον ἐμάνθαναν ὅτι εἶναι καλὸς δάσκαλος. Ὅμως εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ σχολεῖα μας ἐδιδάσκετο μόνον ἡ παλαιὰ ἑλληνικὴ χωρὶς μέθοδον. Ἡ ἀμάθεια τοῦ γένους μας δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀναισθησίαν ἢ ἀδιαφορίαν μας εἰς τὴν παιδείαν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῶν σχολείων, ἀποτέλεσμα τῆς ὅλης καταστάσεως τοῦ ἔθνους».

Νικόλαος Γύζης, «Κρυφὸ σχολεῖο», 1885/6

Πηγή: http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:Gizis_kryfo_skoleio.jpg
(7/5/2012)

Επιπλέον, ἡ ὑπαρξη τοῦ λαϊκοῦ ἄσματος «Φεγγαράκι μου λαμπρό» θεωρεῖται ὅτι εἶναι ταυτισμένη με τὴ δημιουργία τοῦ κρυφοῦ σχολείου. Ὁ Ἀμερικανὸς συγγραφέας καὶ πρόξενος στὴν Ἀθήνα Charles K. Tuckerman στὸ ἔργο του "The Greeks of today" γράφει γι' αὐτό: «Τοιοῦτον περίπου ἦτο τὸ ἄσμα, ὅπερ ἐτραγῶδουν οἱ Ἑλληνόπαιδες, πορευόμενοι ἐν καιρῷ νυκτὸς εἰς τὸ σχολεῖον ἐπὶ

τουρκοκρατίας. Τὸ ἄσµα τοῦτο εἶναι γνωστὸν εἰς πάντα Ἑλληνα νῦν ὡς καὶ πρότερον, καὶ οἱ πατέρες δεικνύοντες εἰς τὰ τέκνα των τὴν σελήνην, ἐπαναλαμβάνουσι τοὺς στίχους τούτους, ἀφηγούμενοι αὐτοῖς πόσον τοῖς ἐχρησίμευσεν αὕτη κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας [...].»

Υπάρχει, βέβαια, κι ἡ ἀποψη ὅτι ὁ Tuckerman καταγράφει ἀπλῶς τὴν προφορικὴ λαϊκὴ παράδοση καὶ ὅτι τὸ «κρυφὸ σχολεῖο» εἶναι ἓνας μῦθος. Ὁ τελευταῖος συντηρήθηκε καὶ ἐγένε ζωντανός καὶ μέσα ἀπὸ τὸν ομώνυμο πίνακα τοῦ Νικόλαου Γύζη, προκειμένου νὰ τονιστεῖ ὁ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας στὴ διαμόρφωση τοῦ εθνικῆς συνείδησης καὶ ταυτότητας. Ἡ ἀλήθεια, πάντως, εἶναι ὅτι τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας λειτουργοῦσαν πολλὰ σχολεῖα στὸν ἐλληνικὸ χῶρο ποὺ εἶχαν ἰδρυθεῖ εἴτε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία εἴτε ἀπὸ ιδιώτες.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, σε ὀρισμένες περιοχές καὶ σε περιόδους ἐντασης, οἱ οθωμανικὲς ἀρχὲς φαίνεται ὅτι ἐμπόδιζαν ἢ δυσχέραιναν τὴ λειτουργία σχολείων, καθὼς θεωροῦσαν ὅτι ἡ τελευταία μποροῦσε νὰ οδηγήσει στὴν εθνικὴ ἀφύπνιση των Ρωμιῶν. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ λόγια τοῦ εκπροσώπου τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ Κωνσταντίνου Οικονόμου:

«[...] ποῖον σχολεῖον ἠδύνατο νὰ σταθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Χάρης εἰς τὴν πλεονεξίαν τῶν κατὰ τόπους κρατούντων, καὶ εἰς τὰς συνετὰς οἰκονομίας τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει προυχόντων τοῦ γένους, διὰ τῶν ὁποίων διετηροῦντο τὰ πολυπαθῆ Σχολεῖα μας, παριστανόμενα πάντοτε εἰς τοὺς Τούρκους (ὅτε δὲν ἠδύναντο νὰ λανθάνωσιν) ὡς ἀπλᾶ διδασκαλεῖα τῆς καθ' ἡμᾶς πίστεως καὶ τῆς ἐμπορίας. Καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ποσάκις ἐκινδύνευσαν! Τὸ σχολεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ γενναίου καὶ ἀειμνήστου προστάτου καὶ συνίστορος αὐτοῦ, Δημητρίου τοῦ Μουρούζη, ἠμελήθη διόλου μᾶλλον διὰ φόβον, παρὰ δι' ἄλλας ἀσυμφωνίας τῶν Βυζαντινῶν. Τὸ Σχολεῖον τῶν Κυδωνιατῶν ὀλίγον ἔλειψε νὰ κατασκαφῆ ἐκ θεμελίων, ἂν δὲν ἐξηγόραζον τοῦτο διὰ πολλῶν χρημάτων καὶ μυρίων ἐφευρέσεων ὁ τότε μέγας Διερμηνεύς, καὶ ἡ ἐπιμέλεια τοῦ ἀοιδίμου τῆς Ἐφέσου Μητροπολίτου Διονυσίου. Τὸ

Σχολεῖον τῆς Σμύρνης ἐδιώκετο διὰ μόνον ἐν μέγαλον ἔγκλημα, ὅτι διδάσκει Μαθηματικὴν καὶ Φιλοσοφίαν, ἤγουν (κατὰ τὴν Τουρκικὴν ἐξήγησιν) Τακτικὴν καὶ Ἀθεΐαν. Τοιοντοτρόπως ἡ Τουρκικὴ δυναστεία προστάζεται ὑπὸ τῆς θρησκείας νὰ μὴ θεωρῇ τοὺς ὑπηκόους Ἕλληνας ἄλλως πως, εἰ μὴ ὡς ἄπιστα ἀνδράποδα, χρεωστούντα νὰ διάγωσιν ἀείποτε μωρὰ καὶ τυφλὰ καὶ ἀμαθῆ.[...]».

Πολλοὶ κληρικοὶ σύμφωνα με τὰ απομνημονεύματα του Εμμανουήλ Ξάνθου, ενός ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς Φιλικῆς Εταιρείας υπῆρξαν μέλη τῆς. Συγκεκριμένα, αναφέρει ὅτι οἱ Φιλικοὶ «εκατήχησαν διαφόρους ομογενεῖς... καὶ τινὰς ιερωμένους καὶ ηγουμένους ἐλληνικῶν μοναστηριῶν». Ἀπὸ τὴν ἄλλη ο ἐπίσκοπος Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς γράφει στα Απομνημονεύματά του: «Εἰς τὴν Πελοπόννησον οὐδεὶς τῶν ἐπισήμων Ἀρχιερέων καὶ προσετώτων [προεστῶν] καὶ λοιπῶν προκρίτων ἐμεινεν ἀμύητος».

Τὴν περίοδο τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης (1821) ἡ Ἐκκλησία εἶχε ταχθεῖ ἐπίσημα ἐναντίον τῶν Ἐπαναστατῶν. Ὁ ἴδιος ο πατριάρχης Γρηγόριος Ε' ἀφόρισε τοὺς ἐπαναστάτες. Παρόλα αὐτά, ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἀρχηγὸς τῆς Ἐπανάστασης στὴ Μολδοβλαχία γράφει στὸ Θεόδωρο Κολοκοτρώνη: «Ὁ μὲν Πατριάρχης βιαζόμενος παρὰ τὰς Πόρτας [εννοεῖ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη τοῦ παλατιοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ κατ'ἐπέκταση τὸν σουλτάνο καὶ τὴν κυβέρνησή του] σᾶς στέλλει ἀφοριστικὰ καὶ ἐξάρχους παρακινώντας σας νὰ ἐνωθῆτε μὲ τὴν Πόρτα, σεις ὅμως νὰ τὰ θεωρεῖται ταῦτα ὡς ἄκυρα, καθότι γίνονται μὲ βία καὶ δυναστείαν καὶ ἄνευ θελήσεως τοῦ πατριάρχου». Πράγματι, ὁ ρόλος τοῦ Πατριαρχείου τοῦ υπαγόρευε νὰ καταδικάσει κάθε ἐπαναστατικὸ κίνημα στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, προκειμένου νὰ ἀποφύγει ἐνδεχόμενες βιαιότητες σε βάρος τῶν Ὁρθοδόξων καὶ νὰ διαφυλάξει τὸ ρόλο του. Πολλοί, ὅμως, κληρικοὶ συμμετείχαν στὸν Ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία, ὅπως ὁ Γρηγόριος ὁ Δίκαιος ἢ Παπαφλέσσας, ὁ Ἀθανάσιος Διάκος κ.ά. Ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ἀπαγχονίστηκε ἀπὸ τὸ σουλτάνο τὸ 1821 στὴν κεντρικὴ

Πύλη του Πατριαρχείου, η οποία παραμένει κλειστή και σφραγισμένη ως τις μέρες μας, τιμώντας τη μνήμη του Πατριάρχη.

Στην Πελοπόννησο η Επανάσταση ξέσπασε στις 23 Μαρτίου και όχι στις 25, ημερομηνία εορτασμού της Εθνικής Επετείου. Ταυτόχρονα η Επανάσταση εξαπλώθηκε στη Στερεά και στα νησιά του Αιγαίου. Η συγκεκριμένη ημερομηνία ορίστηκε ως εκείνη του εορτασμού της επετείου, καθώς η θρησκευτική εορτή του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, αφενός προσδίδει ιδιαίτερη συμβολική βαρύτητα σ' αυτήν και αφετέρου υπογραμμίζει τη συμβολή της Εκκλησίας. Το τελευταίο φαίνεται και από την άποψη ότι ο Γερμανός, μητροπολίτης Παλαιών Πατρών, θεωρείται ότι την 25η Μαρτίου του ίδιου έτους ύψωσε το λάβαρο της Επαναστάσεως και ευλόγησε τον Αγώνα και τους παριστάμενους οπλαρχηγούς.

Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός ευλογεί τη σημαία της Επανάστασης.

Πίνακας Θεόδωρου Βρυζάκη (1865)

Πηγή: <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:Epanastasi.jpg>

(7/5/2012)

Από πολλούς σύγχρονους ιστορικούς αμφισβητείται το συγκεκριμένο γεγονός, ενώ ο ίδιος ο Γερμανός δεν το αναφέρει στα

απομνημονεύματά του. Η αναφορά στην Αγία Λαύρα και το ρόλο του Γερμανού, επισκόπου Παλαιών Πατρών, οφείλεται στο Γάλλο ιστορικό Φρανσουά Πουκεβίλ, ο οποίος αναφέρει στο έργο του για την Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως ότι ο επίσκοπος Γερμανός τέλεσε Δοξολογία και εκφώνησε λόγο υπέρ των επαναστατών. Σε αυτή τη διήγηση, που από πολλούς ιστορικούς αμφισβητείται, έδωσε σάρκα και οστά ο Θεόδωρος Βρυζάκης σε σχετικό πίνακά του. Το σίγουρο είναι ότι αυτή η εκδοχή της Ιστορίας είναι ιδιαίτερα αγαπητή από πολλούς και δημοφιλής, καθώς συνδέει την Ελευθερία του Έθνους με την Ορθοδοξία.

Με την Α' Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) και της Γ' της Τροιζήνας (1827) διευθετήθηκε η προσωρινή εκκλησιαστική διοίκηση, ενώ με το Σύνταγμα της Επιδαύρου του 1822 καθιερώθηκε η επικρατούσα θρησκεία, αλλά και η ανεξιθρησκία: «Η ἐπικρατουῖσα θρησκεία εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐπικράτειαν εἶναι ἡ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἀνέχεται ὅμως ἡ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος πᾶσαν ἄλλην θρησκείαν, καὶ αἱ τελεταὶ καὶ ἱεροπραγαίαι ἐκάστης αὐτῶν ἐκτελοῦνται ἀκωλύτως [...]». Παράλληλα, σε αυτήν τη φάση, η θρησκεία αποτελεί συνώνυμο της εθνικής ταυτότητας: «Ὅσοι αὐτόχθονες κάτοικοι τῆς Ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος πιστεύουσιν εἰς Χριστόν, εἰσὶν Ἕλληνες, καὶ ἀπολαμβάνουσι ἄνευ τινὸς διαφορᾶς ὅλων τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. [...]» (1η Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου).

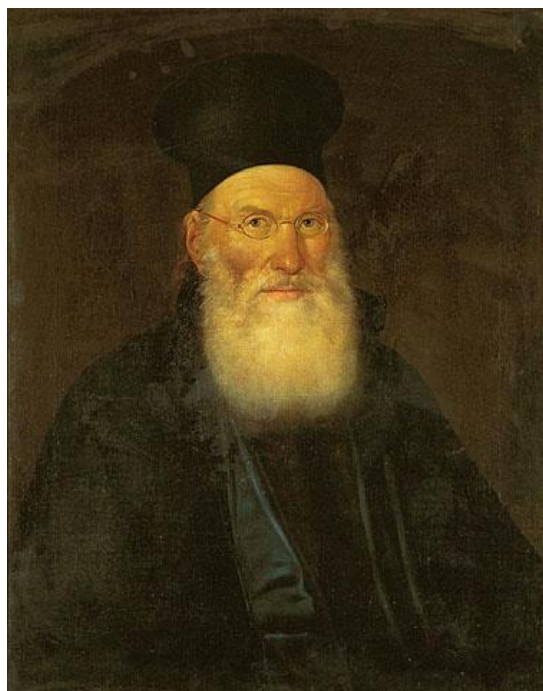
Ο πρώτος κυβερνήτης της Ελλάδος Ιωάννης Καποδίστριας (1828-1831) ασχολήθηκε με την αναδιοργάνωση της Εκκλησίας στο υπό σύσταση και κατόπιν νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Το 1828 συγκρότησε Εκκλησιαστική Επιτροπή αποτελούμενη από πέντε μητροπολίτες, προκειμένου να μελετήσει την εκκλησιαστική κατάσταση. Παράλληλα, προσπάθησε στο πλαίσιο της οργάνωσης της Εκκλησίας, να αξιοποιήσει την περιουσία της και να συμβάλει στη μόρφωση του κλήρου. Απώτερος στόχος του κυβερνήτη ίσως ήταν η ίδρυση Ανωτέρας Θεολογικής Ακαδημίας κατά τα πρότυπα των Ρωσικών Ακαδημιών, εντούτοις, λόγω των αντικειμενικών δυσκολιών, περιορίστηκε στην ίδρυση Εκκλησιαστικής Σχολής στον

Πόρο. Τέλος, επιδίωξε να αποκατασταθεί η επικοινωνία της Εκκλησίας στην Ελλάδα με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, που είχε διαταραχθεί την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης, και πιθανόν να επιδίωκε την υπογραφή μίας ιεροσυνθήκης με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, που θα καθόριζε τις μεταξύ τους σχέσεις. Η δολοφονία του, όμως, το Σεπτέμβριο του 1831, διέκοψε το έργο του.

Ως προς τις άλλες εκκλησίες του ελλαδικού χώρου που ανήκαν εδαφικά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, συνάντησαν την αντίδραση των οθωμανικών αρχών κάτω από το βάρος της Ελληνικής Επανάστασης, καθώς άλλοι κληρικοί είχαν ταχθεί ανοιχτά με το μέρος των επαναστατών, κι άλλοι γνώρισαν τη τουρκική βιαιότητα, προκειμένου η δολοφονία τους να λειτουργήσει αποτρεπτικά σε ενδεχόμενη κινητοποίηση των χριστιανών κατά των Τούρκων. Με τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, οι περισσότερες εκκλησιαστικές επαρχίες του ελληνικού χώρου βρέθηκαν εκτός των συνόρων του και εξαρτιόνταν διοικητικά από το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Δ' Περίοδος 1833 – σήμερα

Με τη δολοφονία του Καποδίστρια ξέσπασαν αναταραχές στην Ελλάδα που οδήγησαν σε εμφύλιο πόλεμο. Οι Μεγάλες Δυνάμεις και κυρίως η Βρετανία, η Γαλλία, η Ρωσία, όρισαν βασιλιά της Ελλάδας το 17χρονο Όθωνα, δευτερότοκο γιο του βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α'. Επειδή ο Όθωνας ήταν ανήλικος, την εξουσία ασκούσε η αντιβασιλεία υπό τον Αρμανσπεργκ. Ο Μάουρερ ήταν αρμόδιος για την Εκπαίδευση, τη Δικαιοσύνη και την Εκκλησία. Ο ίδιος επιθυμούσε να οργανώσει την Εκκλησία του Ελληνικού κράτους σύμφωνα με τις προτεσταντικές ιδέες του και για το σκοπό αυτό συνεργάστηκε με τον κληρικό Θεόκλητο Φαρμακίδη (1784-1860), που ήταν ο βασικός εισηγητής του Αυτοκέφαλου. Σε συνεργασία με το Θεόκλητο Φαρμακίδη προέβησαν στη μονομερή ανακήρυξη του αυτοκέφαλου της Ελλαδικής Εκκλησίας, χωρίς την τήρηση των εκκλησιαστικών κανόνων, και χωρίς προηγούμενη διαβούλευση με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, γεγονός που οδήγησε την τελευταία σε απομόνωση και απομάκρυνση από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.

Θεόκλητος Φαρμακίδης. Πίνακας Διονυσίου Τσόκου (1858)

Πηγή: Συλλογή Βουλής των Ελλήνων

Η κίνηση αυτή εντάσσεται στη φάση μετάβασης από την εθνάρχουσα στην εθνική εκκλησία. Το ελληνικό αυτοκέφαλο, δηλαδή ο διοικητικός διαχωρισμός της Ελλαδικής Εκκλησίας από το Πατριαρχείο, στηρίχθηκε στην άποψη ότι το Πατριαρχείο βρισκόταν σε οθωμανικό έδαφος και υπό την άμεση επίβλεψη ή -κατά άλλους- τον έλεγχο του σουλτάνου. Η επικρατούσα άποψη πρεσβεύει ότι το Αυτοκέφαλο πραγματοποιήθηκε, προκειμένου η Πολιτεία να θέσει την Εκκλησία υπό τον έλεγχό της.

Συγκεκριμένα, το 1833 επικυρώθηκε από το βασιλιά Όθωνα βασιλικό διάταγμα για την ανεξαρτησία της Εκκλησίας της Ελλάδος. Το Διάταγμα αποτέλεσε τον πρώτο Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος, με τον οποίο και διοικήθηκε τα επόμενα δύσκολα γι' αυτήν χρόνια μέχρι την αναγνώρισή της από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Το Αυτοκέφαλο οδήγησε στη ρήξη των σχέσεων της Ελλαδικής Εκκλησίας με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, χωρίς, όμως το τελευταίο να την κηρύξει σχισματική. Παράλληλα, με τη μεταβολή αυτή παραδόθηκε ουσιαστικά η Εκκλησία στα χέρια της πολιτική εξουσίας.

Επιπλέον, καθορίστηκε η προσωρινή διαίρεση των επισκοπών του Βασιλείου της Ελλάδος με το βασιλικό διάταγμα του 1833. Σύμφωνα με αυτό, δημιουργήθηκαν 10 επισκοπές, μία για κάθε νομό, και 40 προσωρινές επισκοπές, για να ικανοποιηθούν όσοι αρχιερείς έμεναν χωρίς ποίμνιο, ενώ μετά το θάνατό τους θεωρητικά οι επισκοπές είτε θα συγχωνεύονταν είτε θα καταργούνταν. Μετά την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 για την παραχώρηση Συντάγματος από τον Όθωνα, η Εθνοσυνέλευση που προέκυψε, προκειμένου να συντάξει το Σύνταγμα του 1844, επικύρωσε τον Καταστατικό Χάρτη. Το 1850 οι ιεράρχες της Ελλαδικής Εκκλησίας ζήτησαν από το Πατριαρχείο την αναγνώριση του Αυτοκέφαλου. Πράγματι, το 1850 το Πατριαρχείο, σταθμίζοντας τα νέα δεδομένα, εξέδωσε Συνοδικό Τόμο με τον οποίο ανακήρυξε το Αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος, χωρίς όμως να αναγνωρίζει το προηγούμενο χρονικό διάστημα από το

1833 ως το 1850 ως κανονικό χρόνο αυτοκέφαλης διοίκησης. Ακολουθεί το κείμενο της ανακήρυξης:

«Τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγίας καὶ Τερᾶς Συνόδου, τῆς συγκροτηθείσης ἐν ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ Σωτῆρος χιλιοστῶ ὀκτακοσιοστῶ πεντηκοστῶ, ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ, Ἰνδικτιῶνος Η΄, περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀμήν.
† Ὁ δεσπότης τῶν ἀπάντων καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῇ νυκτί, ἣ παρεδίδοτο, διατιθέμενος τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ Μαθηταῖς καὶ Ἀποστόλοις τὴν κοινήν αὐτοῦ καὶ χαρακτηριστικὴν τῶν χριστιανῶν ἐντολήν, τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, «οὐ δύναται», ἔφη, «τὸ κλῆμα καρπὸν φέρειν ἀφ’ ἑαυτοῦ, ἐὰν μὴ μείνη ἐν τῇ ἀμπέλῳ». Καὶ ἀντιλαμβανόμενος τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας, αὐτὸς πάλιν ὁ πάνσοφος διδάσκαλος ἡμῶν ἠρμήνευσε τρανῶς, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ἡ ἀμπελος ἢ ἀληθινή, εἰς ἣν ἐντέλλεται ἅπαντας ἡμᾶς μένειν. «Μείνατε ἐν ἐμοί». Ἐντεῦθεν ἐν τῷ χριστιανικῷ ὀρθοδόξῳ πληρώματι ἡ ὑμνουμένη ἐκείνη, καὶ τοσοῦτον φιλοτίμως σπουδαζομένη ὑπὸ τε τῶν θείων Ἀποστόλων καὶ τῶν σεπτῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, καὶ καθ’ ἐκάστην ἐν ταῖς δεήσεσι τῶν πιστῶν θερμῶς ἐξαιτουμένη ἐ ν ὁ τ η ς .
«Μείνατε ἐν ἐμοί». Εἰς γὰρ Κύριος, ᾧ λατρεύομεν· μία πίστις, ἣν παρελάβομεν καὶ ἐν βάπτισμα, ὃ βεβαπίσμεθα. Ταῦτα εἰσὶν αἱ συνθῆκαι τῆς μιᾶς ἀληθοῦς Ποίμνης τοῦ Ἀρχιποίμενος Χριστοῦ, ἧτοι τῆς Μίας, Ἀγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ποιμαινομένης ὑπὸ πολυπληθῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ, ἀγραυλούντων καὶ φυλασσόντων φυλακὰς ἐν τῇ νυκτί τοῦ πλάνου τούτου βίου, ἐπὶ μιᾷ ἐλπίδι, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθημεν ἅπαντες. Ἀλλ’ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, ὡς ἅπασαν τὴν κτίσιν συνέχει, ἐν θαυμασίᾳ ἀλληλουχίᾳ καὶ τάξει διέπouσα, οὕτω καὶ τὴν ἁγίαν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν, ἠνδόκησε τῇ αὐτῇ ἀρμονίᾳ οἰκονομεῖσθαι· καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τὸ θέμενον τοὺς μὲν Ἀποστόλους, τοὺς δὲ Προφήτας, τοὺς δὲ Ποιμένας καὶ Διδασκάλους, ὥσπερ διὰ τῆς τῶν θείων Ἀποστόλων χειροθεσίας ἀνέδειξεν ἐν τῇ διακονίᾳ τῆς πίστεως, τοὺς μὲν Ἐπισκόπους, τοὺς δὲ Πρεσβυτέρους,

τοὺς δὲ Διακόνους· οὕτω τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, καὶ διὰ τῆς ἀποφάνσεως τῶν Οἰκουμενικῶν Ἁγίων Συνόδων ἐκανόνισεν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς ἐ ν ό τ η τ ο ς τοὺς μὲν Πατριάρχας, τοὺς δὲ Ἀρχιεπισκόπους καὶ Μητροπολίτας, τοὺς δὲ Ἀρχιεπισβυτέρους καὶ Ἀρχidiaκόνους κ.λ.π. Οὗτοι δὲ πάντες, εἴτε ὁμότιμοι ἐν ἀδελφικῇ ὑπαλληλίᾳ, εἴτε ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ὡς «ἡγουμένοις», κατὰ τὴν διακονίαν, ἦν ἕκαστος ἔλαχεν, ἔχοντες τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως καὶ τὴν αὐτὴν ἀποστολικὴν κατὰ τοὺς κανόνας χειροτονίαν, ὡς μέλη ὑπουργικὰ συναρμολογούμενοι εἰς ἐν σῶμα Χριστοῦ, ὅπου γῆς ἂν ὦσιν, ἓνα Ναὸν Ἅγιον καταρτίζουσι, καὶ συνδεόμενοι τῷ συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης, κἄν κεχωρισμένοι καὶ ἀφεστηκότες δοκῶσι κατὰ τὰς τοῦ κοινωνικοῦ βίου χρεῖας τε καὶ περιπετείας τῶν πολιτευμάτων, ἀδιάστατοι καὶ ἀχώριστοι εἰσὶν ἐν τῇ τῆς Ἐκκλησίας ἐ ν ό τ η τ ι . Ἐπὶ ταύτῃ τῇ βάσει ἀνέκαθεν ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, ἣτοι αἰ σεπταὶ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι, ὡς γε πρὸς τὴν τοῦ βιωτικοῦ πολιτεύματος καιρικὴν χρεῖαν ἀφορῶσαι, ἢ ἐχώρισαν ἢ συνήψαν ἐπαρχίας ἐκκλησιαστικάς, καὶ ἢ ἄλλοις ὑπέταξαν ἢ αὐτοκεφάλους ἀνέδειξαν αὐτὰς τῆς ἐν τῇ πίστει καὶ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ κανινικῇ τάξει ἐ ν ό τ η τ ο ς ἀλωβήτου διαμενούσης. Ἐπεὶ τοίνυν καὶ τινες τῶν ὑπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κυριαρχίαν τοῦ Πατριαρχικοῦ, Ἀποστολικοῦ, Οἰκουμενικοῦ Θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀγιώταται Μητροπόλεις, καὶ Ἀρχιεπισκοπαὶ καὶ Ἐπισκοπαί, αἰ ἀπαρτίζουσαι σήμερον τὸ θεόσωστον καὶ θεοστήρικτον Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, διὰ καιρικὰς περιπετείας, καίπερ διατηροῦσαι τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι τὴν τῆς πίστεως ἐ ν ό τ η τ α , ἀπελείφθησαν ὁμως ἐπὶ τινὰ καιρὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ κανονικῆς σχέσεώς τε καὶ συναφείας πρὸς τε τὴν Ὁρθόδοξον αὐτῶν Μητέρα, τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν, ἐξ ἧς ἤρτηντο, καὶ δὴ πρὸς πάσας τὰς λοιπὰς Ὁρθοδόξους τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας· ἡμεῖς οἱ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Παναγίου Πνεύματος συνελθόντες ἐν πλήρει Συνόδῳ πρὸς καταρτισμὸν τῆς κανονικῆς ἐνότητος τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας μετὰ τῶν λοιπῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἀκούσαντες διὰ τῶν ἐπισήμων γραμμάτων, τῶν ἐπισταλέντων ἡμῖν παρὰ τοῦ εὐσεβοῦς Υπουργείου τοῦ Θεοσώστου Κράτους τῆς Ἑλλάδος τὴν τε περὶ τούτου αἴτησιν τοῦ ἐκεῖ σύμπαντος

εὐλαβεστάτου Κλήρου, καὶ τὴν συντρέχουσαν ἐπιθυμίαν παντὸς τοῦ Ὁρθοδόξου Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, τῶν ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι τέκνων ἡμῶν ἀγαπητῶν καὶ περιποθήτων, συνιδόντες δὲ καὶ τὴν χρεῖαν τῆς κατ' ἐκείνῳ τὸ νεοσύστατον Κράτος διακονίας τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας τῆς ἐ ν ό τ η τ ο ς , καὶ συσκεψάμενοι, ὅπως ἤ τε ἀγία ἡμῶν Πίστις διατηρηθῆ ἔσαι ἀλώβητος, καὶ οἱ κανόνες τῶν θείων Πατέρων ἀπαραβίαστοι καὶ ἀπαρασάλευτοι, ὥστε εἶναι πάντα ἡμᾶς, ὡς ἐν τῇ αὐτῇ πίστει, οὕτω καὶ ἐν τῇ αὐτῇ οἰκονομίᾳ τῆς ἐ ν ό τ η τ ο ς , καὶ κλήματα ἀδιάσπαστα τῆς θείας ἀμπέλου, ὠρίσαμεν τῇ δυνάμει τοῦ Παναγίου καὶ Τελεταρχικοῦ Πνεύματος, διὰ τοῦ παρόντος ΣΥΝΟΔΙΚΟῦ ΤΟΜΟΥ, ἵνα ἡ ἐν τῷ Βασιλείῳ τῆς Ἑλλάδος Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, Ἀρχηγὸν ἔχουσα καὶ κεφαλὴν, ὡς καὶ πᾶσα ἡ Καθολικὴ καὶ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, τὸν Κύριον καὶ Θεὸν καὶ Σωτῆρα ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὑπάρχη τοῦ λοιποῦ κανονικῶς αὐτοκέφαλος, ὑπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν γνωρίζουσα Σύνοδον διαρκή, συνισταμένην ἐξ Ἀρχιερέων, προσκαλουμένων ἀλληλοδιαδόχως κατὰ τὰ πρεσβεία τῆς χειροτονίας, Πρόεδρον ἔχουσα τὸν κατὰ καιρὸν Ἱερώτατον Μητροπολίτην Ἀθηνῶν, καὶ διοικοῦσαν τὰ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς κανόνας ἐλευθέρως καὶ ἀκωλύτως ἀπὸ πάσης κοσμικῆς ἐπεμβάσεως. Οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τούτοις καθισταμένην διὰ τοῦ παρόντος Συνοδικοῦ Τόμου τὴν Ἱεράν ἐν Ἑλλάδι Σύνοδον, ἐπιγιγνώσκομεν αὐτήν, καὶ ἀνακηρύττομεν πνευματικὴν ἡμῶν ἀδελφὴν, καὶ πάσι τοῖς ἀπανταχοῦ εὐσεβέσι καὶ ὀρθοδόξοις τέκνοις τῆς Μίας, Ἀγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας ἐπισυνιστῶμεν ὡς τοιαύτην τοῦ λοιποῦ ἀναγνωρίζεσθαι καὶ μνημονεύεσθαι τῷ ὀνόματι «Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος»· δαψιλεύομεν δὲ αὐτῇ καὶ πάσας τὰς προνομίας καὶ πάντα τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τὰ τῇ ἀνωτάτῃ ἐκκλησιατικῇ ἀρχῇ παρομαρτοῦντα, ἵνα τοῦ λοιποῦ μνημονεύηται ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἀρχιερέων ἐν ταῖς ἰδίαις ἐπαρχίαις ἱερουργούντων, τοῦ Προέδρου αὐτῆς μνημονεύοντος πάσης Ἐπισκοπῆς Ὁρθοδόξων, καὶ χορηγῆ τὰς πρὸς χειροτονίαν Ἀρχιερέων ἀπαιτουμένας κονονικὰς ἐκδόσεις. Ἴνα δὲ ἡ κανονικὴ ἐ ν ό τ η ς πρὸς τε τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν, καὶ πρὸς τὰς λοιπὰς

Ὁρθοδόξους τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας διατηρήται κατὰ τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς κανόνας καὶ τὰ πατροπαράδοτα ἔθιμα τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὀφείλει ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, μνημονεύειν ἐν τοῖς ἱεροῖς Διπτύχοις τοῦ τε κατὰ καιρὸν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν κατὰ τάξιν, καθὼς καὶ πάσης Ἐπισκοπῆς Ὁρθοδόξων· λαμβάνειν δέ, ὡς ἂν χρῆζη, καὶ τὸ ἅγιον μύρον παρὰ τῆς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας. Κατὰ δὲ τὰς κανονικὰς καὶ πατροπαράδοτους διατυπώσεις, ὁ Πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀναγορευόμενος ὀφείλει ἐπιστέλλειν τὰ ἀναγκαῖα συνοδικὰ γράμματα πρὸς τε τὸν Οἰκουμενικὸν καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς Πατριάρχας, καθὼς καὶ οὗτοι ἀναγορευόμενοι τὸ αὐτὸ ποιήσουσιν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς συμπίπτουσιν ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασι, τοῖς δεομένοις συσκέψεως καὶ συμπράξεως πρὸς κρείττονα οἰκονομίαν καὶ στηριγμὸν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἤρρεσεν, ἵνα ἡ μὲν ἐν Ἑλλάδι Ἱερά Σύνοδος ἀναφέρηται πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην καὶ τὴν περὶ αὐτὸν Ἱεράν Σύνοδον· ὁ δὲ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου παρέχει προθύμως τὴν ἑαυτοῦ σύμπραξιν, ἀνακοινῶν τὰ δέοντα πρὸς τὴν Ἱεράν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Τὰ δὲ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν ἀφορῶντα, οἷα φερ' εἰπεῖν τὰ περὶ ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας Ἀρχιερέων, περὶ ἀριθμοῦ αὐτῶν καὶ ὀνομασίας τοῦ θρόνου αὐτῶν, περὶ χειροτονίας ἱερέων καὶ ἱεροδιακόνων, περὶ γάμου καὶ διαζυγίου, περὶ διοικήσεως Μοναστηρίων, περὶ εὐταξίας καὶ ἐκπαιδεύσεως τοῦ ἱεροῦ Κλήρου, περὶ τοῦ κηρύγματος τοῦ θείου λόγου, περὶ ἀποδοκίμασίας ἀντιθρησκευτικῶν βιβλίων, ταῦτα πάντα καὶ τὰ τοιαῦτα κανονισθήσονται παρὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου διὰ συνοδικῆς πράξεως, μὴ ἀντιβαινούσης τὸ παράπαν τοῖς ἱεροῖς κανόσι τῶν ἁγίων καὶ ἱερῶν Συνόδων, καὶ τοῖς πατροπαράδοτοις ἐθίμοις, καὶ ταῖς διατυπώσεσι τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐπ' αὐτοῖς οὖν τοῖς ὅροις, αὕτη ἡ ἀρχήθεν καλλιγόνος Μήτηρ, ἡ ὡς ἄμπελος εὐθυνούσα ἐν τοῖς κλίτεσι τοῦ οἴκου Κυρίου, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι συνοδικῶς ἀποφαινομένη, ἀναγορεύει καὶ κηρύττει τὴν ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίαν

αὐτοκέφαλον, καὶ τὴν ἐν αὐτῇ Σύνοδον ἀδελφὴν ἐν Πνεύματι ἑαυτῆς τε καὶ πάσης ἄλλης ἀνὰ μέρος Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας· ἔτι ἀναγνωρίζει πλήρη καὶ κυρίαν καὶ Ἀποστολικὴν τὴν ψήφω καὶ δοκιμασίᾳ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν καὶ Ἀρχιεπισκόπων καὶ Ἐπισκόπων γινομένην χειροτονίαν, ἣν ἔλαβον ἐντεύθεν ἀπὸ τοῦ Ἀποστολικοῦ Οἰκουμενικοῦ τούτου Θρόνου ἢ καὶ ἀφ' ἑτέρου Ἀποστολικοῦ Θρόνου ἢ καὶ Συνόδων αὐτοκεφάλων, τῶν ἐν τῷ Ὁρθοδόξῳ πληρώματι· ἔτι δὲ κατέχει πλήρη, κυρίαν καὶ ἀποστολικὴν πᾶσαν χειροθεσίαν αὐτῶν, καὶ πᾶσαν ἱεράν τελετὴν νομίμως τελουμένην, καὶ τοιαύτην ἀξιῶ κατέχεσθαι καὶ παρὰ πάντων τῶν Ὁρθοδόξων. Ταῦτα ὥρισεν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ὁρθόδοξος Ἱερά Σύνοδος, εὐχομένη ἀπλέτῳ πόθῳ, καὶ διαπύρῳ ἀγάπῃ τῇ φίλῃ αὐτῆς ἐν Χριστῷ ἀδελφῇ, στηριγμὸν ἐν τῇ πίστει καὶ ἐν τῇ ἐνότῃ, προκοπὴν ἐν τοῖς παραγγέλμασι τοῦ Κυρίου, καὶ ἄγρυπνον προσοχὴν εἰς τὴν Ὁρθόδοξον διδασκαλίαν τοῦ Ποιμνίου, εἰς ὃ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπέστησε ποιμαίνειν, ὅπως ἂν εἴπωσι καὶ οἱ ἀντικείμενοι τῇ εὐσεβείᾳ «Τὶς αὕτη ἢ ἐκκύπτουσα ὡσεὶ ὄρθρος, καλὴ ὡς σελήνη, ἐκλεκτὴ ὡς ὁ ἥλιος, θάμβος ὡς τεταγμένοι»· ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφοτέρωθεν ἐν, καὶ τὸ μεσότειχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, δώῃ ἡμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις πάντοτε, χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς τοῦ Πρώτου καὶ Μεγάλου καὶ Ἄκρου Ἀρχιερέως Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, πρεσβείαις τῆς Παναχράντου αὐτοῦ Μητρός, τῆς ἀειπαρθένου καὶ Θεοτόκου Μαρίας, τοῦ τιμίου ἐνδόξου Προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, τῶν ἁγίων ἐνδόξων Πανευφήμων Θεοκηρύκων καὶ Πνευματοφόρων Ἀποστόλων, τῶν Ὁσίων καὶ Θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν καὶ πάντων τῶν Ἁγίων. Ἀμήν.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αων' Ἰουνίου κθ'

† Ἀ ν θ ι μ ο ς ἐλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ ἀποφαίνεται.

† Ὁ πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντῖος ὁ Α' ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναποφαίνεται.

† Ὁ πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντῖος ὁ Β' ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναποφαίνεται.

† Ὁ πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναποφαίνεται.

† Ὁ πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Γερμανὸς ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναποφαίνεται.

† Ὁ πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Ἀνθιμος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναποφαίνεται.

† Κύριλλος ἐλέω Θεοῦ Πατριάρχης τῆς Ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναποφαίνεται.

† Ὁ Καισαρείας Παῖσιος.

† Ὁ Ἐφέσου Ἀνθιμος.

† Ὁ Ἡρακλείας Πανάρετος.

† Ὁ Νικομηδείας Διονύσιος, ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ σεβ. γέροντος Χαλκηδόνοιο Κυρίου Τεροθέου.

† Ὁ Δέρκων Νεόφυτος.

† Ὁ Πρόεδρος Διδυμοτείχου Μελέτιος.

† Ὁ Νεοκαισαρείας Λεόντιος.

† Ὁ Κρήτης Χρύσανθος.

† Ὁ Σερρών Ἰάκωβος.

† Ὁ Βιζύης Γρηγόριος.

† Ὁ Σωζοαγαθουπόλεως Προκόπιος.

† Ὁ πρῶην Μεσημβρίας Σαμουήλ.

† Ὁ Σταυρουπόλεως Κωνσταντῖνος.

**Πηγή: Πατριαρχικός και Συνοδικός Τόμος, « Ἀνακήρυξις τοῦ
Αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», Κωνσταντινούπολη,
29 Ἰουνίου 1850.**

Το 19ο αιώνα παρατηρείται το φαινόμενο χριστιανικοί λαοί των Βαλκανίων, στην προσπάθειά τους να σφυρηλατήσουν την εθνική τους συνείδηση και να δημιουργήσουν εθνικά κράτη, να επιδιώκουν τη δημιουργία αυτοκέφαλων εκκλησιών. Την αρχή έκανε η Ελλάδα με το αυτοκέφαλο το 1833 και ακολούθησε και η Βουλγαρία το 1870 με την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας, της Αυτόνομης δηλαδή Εκκλησίας της Βουλγαρίας, γεγονός που αποτέλεσε το πρώτο βήμα της εθνικής χειραφέτησης των Βουλγάρων. Στην περίπτωση της Βουλγαρίας συνέβη το ακριβώς αντίθετο με την Ελλάδα: προηγήθηκε, δηλαδή, η δημιουργία Εκκλησίας της σύστασης του κράτους.

Όσον αφορά στην Εκκλησία της Ελλάδος, το 1852, με σχετικό Νόμο καθορίζεται ο αριθμός των επισκοπών του βασιλείου σε 24. Συγκεκριμένα, η Εκκλησία της Ελλάδος αποτελούνταν από τη Μητρόπολη Αθηνών (ως πρωτεύουσα¹⁵), 10 αρχιεπισκοπές τιμής ένεκεν (μία στην πρωτεύουσα κάθε νομού και της Κορίνθου τιμητικά) και 13 επισκοπές.

Η πολιτική ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα (1864) οδήγησε σε εκκλησιαστική ένωση τριών αρχιεπισκοπών και τεσσάρων επισκοπών της Επτανήσου με την Ελλαδική Εκκλησία με σχετική Συνοδική και Πατριαρχική Πράξη του 1866. Επιπρόσθετα, η προσάρτηση, μετά το Συνέδριο του Βερολίνου, της Θεσσαλίας και της Άρτας (1881) στην Ελλάδα οδήγησε αναπόφευκτα και στην εκκλησιαστική προσάρτηση των επισκοπών των περιοχών αυτών στην Ελλαδική Εκκλησία. Έτσι με Συνοδική και Πατριαρχική Πράξη του 1882 τέσσερις μητροπόλεις και πέντε επισκοπές ενώθηκαν διοικητικά και πνευματικά με την Εκκλησία της Ελλάδος. Λίγο πριν από τα τέλη του 19ου αιώνα, η Ελλαδική εκκλησία αποτελούνταν από 40 επισκοπές. Στις αρχές του 20ού αιώνα υπήρξε νέα διοικητική διαίρεση της Εκκλησίας με Βασιλικό Διάταγμα της 22ας Ιανουαρίου

¹⁵ Η πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους μεταφέρθηκε από το Ναύπλιο στην Αθήνα το 1834.

του 1900, σύμφωνα με το οποίο η Εκκλησία της Ελλάδος αποτελούνταν από τη Μητρόπολη Αθηνών και 32 επισκοπές¹⁶.

Την ίδια περίοδο πολλές επισκοπές και μητροπόλεις του ελληνικού χώρου που ανήκαν πολιτικά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία υπάγονταν εκκλησιαστικά στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η Εκκλησία στην Κρήτη, η οποία την περίοδο εκείνη απολάμβανε ένα ημιαυτόνομο ουσιαστικά πολιτικό καθεστώς, αυτό της Κρητικής Πολιτείας. Με χωριστή Σύμβαση του 1900, η Εκκλησία της Κρήτης ανακηρύχθηκε «Ημιαυτόνομη» με κανονική εξάρτηση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ανώτατη διοικητική αρχή της ήταν -και είναι- η Ιερά Επαρχιακή Σύνοδος που αποτελούνταν από τους κατά τόπους επισκόπους και το μητροπολίτη Κρήτης που εκλεγόταν από το Πατριαρχείο και η εκλογή του επικυρωνόταν από την Πολιτεία. Το ιδιότυπο αυτό εκκλησιαστικό καθεστώς της νήσου, με ελάχιστες τροποποιήσεις, ισχύει μέχρι τις μέρες μας¹⁷.

Το 1901 έλαβαν χώρα στην Ελλάδα τα λεγόμενα «Ευαγγελικά» ή «Ευαγγελιακά». Πρόκειται για τα αιματηρά επεισόδια που πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα, με αφορμή τη δημοσίευση από την εφημερίδα *Ακρόπολις* μεταφρασμένων ευαγγελίων στη δημοτική γλώσσα από τον Αλέξανδρο Πάλλη. Τα επεισόδια που προκλήθηκαν οδήγησαν στην παραίτηση του (τότε) μητροπολίτη Αθηνών Προκόπιου, αλλά προκάλεσαν και δεκάδες θύματα, νεκρούς και κυρίως τραυματίες.

Με τους Βαλκανικούς Πολέμους, το ελληνικό κράτος διπλασιάστηκε εδαφικά με την προσάρτηση νέων περιοχών (Ηπείρου, Μακεδονίας, νήσων Ανατολικού και Βορειοανατολικού

¹⁶ Ένα από τα σημαντικότερα εκκλησιαστικά και όχι μόνο γεγονότα των αρχών του 20ού αιώνα είναι τα λεγόμενα «Ευαγγελικά» ή «Ευαγγελιακά», η απόδοση δηλαδή των Ευαγγελίων στη δημοτική γλώσσα που προκάλεσε την αντίδραση των υπερασπιστών της καθαρεύουσας (αρχαϊζουσας γλώσσας) και οδήγησε σε αιματηρά επεισόδια και στην παραίτηση του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Προκοπίου, καθώς θεωρήθηκε ότι είχε επιδοκιμάσει την απόδοση των Ευαγγελίων στη δημοτική.

¹⁷ Σήμερα η Εκκλησία Κρήτης εξακολουθεί να είναι ημιαυτόνομη και αποτελείται από την Ιερά Αρχιεπισκοπή Κρήτης και οκτώ μητροπόλεις, καθώς το 2001 προστέθηκε στις ήδη υπάρχουσες η νεοϊδρυθείσα Ιερά Μητρόπολη Αρκαλοχωρίου, Καστελλίου και Βιάννου.

Αιγαίου και Κρήτης) που έμειναν στην ιστοριογραφία με την ονομασία «Νέες Χώρες».

Κατά τη διάρκεια του «Εθνικού Διχασμού», όπως ονομάστηκε η πολιτική διαμάχη ανάμεσα στον τότε πρωθυπουργό Ελ. Βενιζέλο και το βασιλιά Κωνσταντίνο, με αφορμή την είσοδο της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, η Ελλάδα διαιρέθηκε πολιτικά και εκκλησιαστικά. Η Ιερά Σύνοδος υπό την προεδρία του μητροπολίτη Αθηνών Θεόκλητου και υπό την πίεση του βασιλιά Κωνσταντίνου επίσημα αφόρισε τον Βενιζέλο. Από την άλλη, στο «Κράτος της Θεσσαλονίκης» η πλειοψηφία των ορθόδοξων αρχιερέων υποστήριζε τις επιλογές του. Ο αφορισμός άρθηκε λίγα χρόνια αργότερα¹⁸. Ο τύπος που ήταν φίλα προσκείμενος στον Κωνσταντίνο κατηγόρησε τον Βενιζέλο ως προδότη και αναφέρθηκε στον αφορισμό του από την ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία και στους χιλιάδες Έλληνες που συγκέντρωσαν πέτρες σε κεντρική πλατεία των Αθηνών (Πολύγωνο) και καταράστηκαν τον Βενιζέλο για την πολιτική του.

Η Εκκλησία Κρήτης δεν έμεινε αμέτοχη από τις πολιτικές εξελίξεις στον ελλαδικό χώρο την περίοδο του εθνικού διχασμού. Ο μητροπολίτης Κρήτης Ευμένιος, γνωστός αντιβενιζελικός από την εποχή της Κρητικής Πολιτείας, και οι περισσότεροι αρχιερείς που ήταν φίλα προσκείμενοι στο βασιλιά Κωνσταντίνο, όπως ήταν επόμενο, βρέθηκαν σε δυσμένεια. Αντίθετα, ο επίσκοπος Πέτρος Τίτος, λόγω του πολιτικού παρελθόντος, μετατράπηκε στον προνομιακό συνομιλητή της Εκκλησίας Κρήτης με το Κίνημα της Θεσσαλονίκης και τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Με την κυριαρχία των Βενιζελικών ξεκίνησαν διώξεις εναντίον των φιλοβασιλικών αρχιερέων που αναθεμάτισαν τον Βενιζέλο.

Με τη Συνθήκη των Σεβρών (1920) προστέθηκε και η Θράκη στο ελληνικό κράτος, με αποτέλεσμα να έχουν διαμορφωθεί στον ελληνικό χώρο δύο εκκλησιαστικές διοικήσεις, μία της Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της Ελλάδος και μία των επαρχιών των Νέων Χωρών που

¹⁸ Γενικότερα για τον Βενιζέλο και τη σχέση του με την Εκκλησία βλ. και το έργο του Ανδρέα Νανάκη (μητροπολίτη Αρκαλοχωρίου, Καστελλίου και Βιάννου), *Η Εκκλησία και ο Ελευθέριος Βενιζέλος*, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2008.

υπάγονταν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο υπό το μητροπολίτη Θεσσαλονίκης. Το γεγονός αυτό δημιουργούσε προβλήματα στην οργάνωση και διοίκηση της Εκκλησίας της Ελλάδος που αποτελούνταν από τις μισές σχεδόν εκκλησιαστικές επαρχίες του ελληνικού χώρου, τη στιγμή που οι άλλες μισές υπάγονταν διοικητικά στην Κωνσταντινούπολη. Γι' αυτό και επιχειρήθηκε αργότερα η αντιμετώπισή τους. Το ίδιο έτος, όταν ο Βενιζέλος έχασε τις εκλογές του 1920, αποκαταστάθηκαν στην Εκκλησία της Ελλάδος οι φιλοβασιλικοί αρχιερείς.

Το 1924 η Εκκλησία της Ελλάδος ακολούθησε το Γρηγοριανό Ημερολόγιο¹⁹ που ισχύει μέχρι και σήμερα. Το τελευταίο είχε υιοθετήσει η Πολιτεία το 1923, αναθεωρώντας το Ιουλιανό²⁰. Αυτό, όμως, οδήγησε στο να μη συμπίπτει το εκκλησιαστικό και το κοσμικό ημερολόγιο, γι' αυτό και έγινε η αλλαγή από την Εκκλησία. Ωστόσο, κάποιοι αντέδρασαν θεωρώντας το ως δείγμα υποταγής στον πάπα και συγκρότησαν τη δική τους Παλαιοημερολογίτικη Εκκλησία. Ακολουθούν, μέχρι και σήμερα, το Ιουλιανό Ημερολόγιο που υπολείπεται από το σημερινό Γρηγοριανό 13 ημέρες.

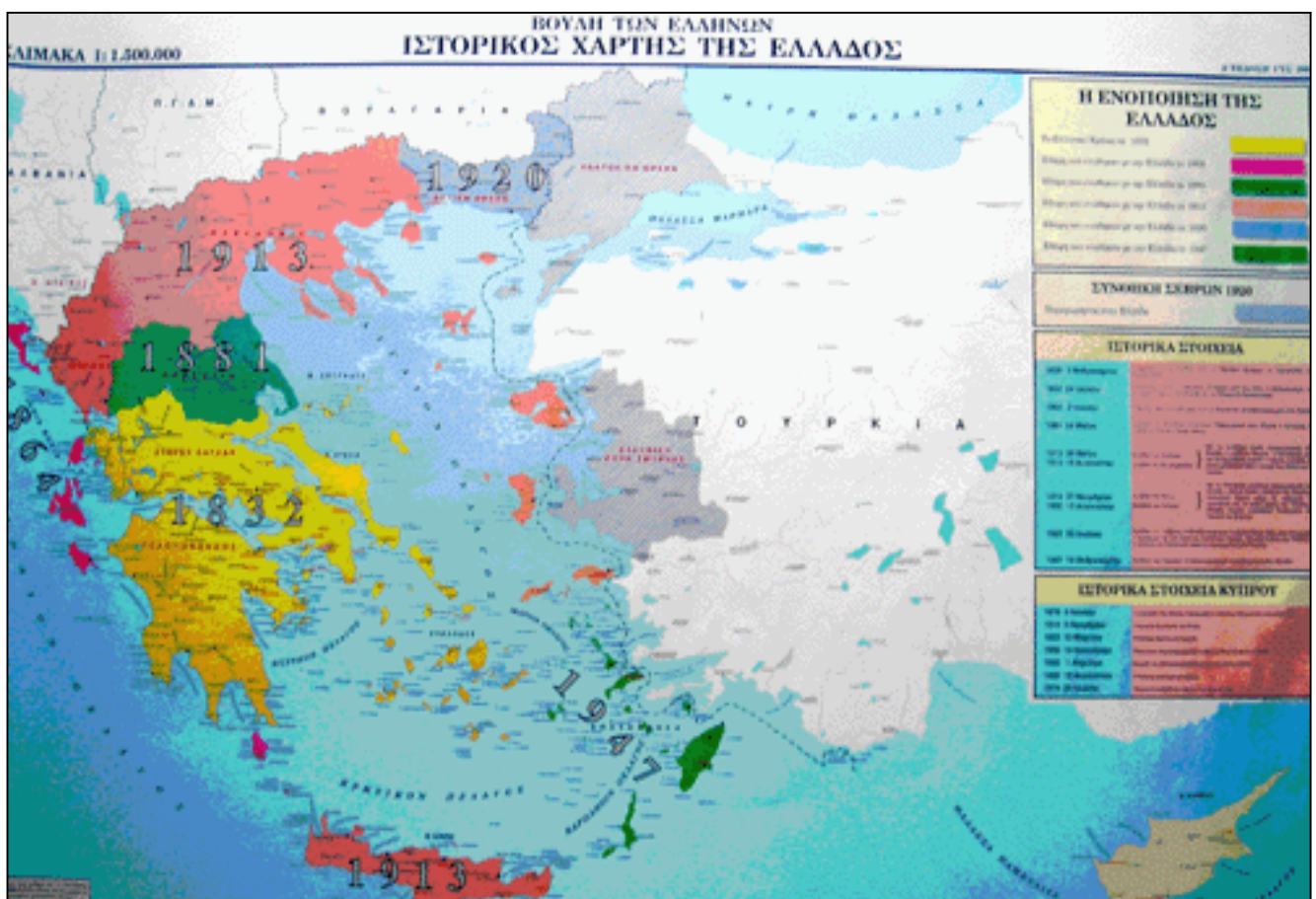
Το πρόβλημα της εκκλησιαστικής οργάνωσης και διοίκησης στην Ελλάδα διευθετήθηκε το 1928 με Πράξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου με την οποία παραχωρήθηκαν 33 μητροπόλεις των Νέων Χωρών «επιτροπικώς» στην Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος, όμως, ανήκαν στην πνευματική δικαιοδοσία του Πατριαρχείου. Σύμφωνα με την Πράξη, οι μητροπολίτες των Νέων Χωρών θα εκλέγονταν από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος, αλλά θα μνημόνευαν τον Πατριάρχη ως προκαθήμενο. Ο τελευταίος, μάλιστα, είχε λόγο στην εκλογή τους, αφού διατηρούσε το δικαίωμα να διαγράφει υποψήφιους από τον κατάλογο των κληρικών που προορίζονταν να γίνουν αρχιερείς. Η δικαιοδοσία αυτή του Πατριαρχείου προκάλεσε κατά καιρούς προστριβές ανάμεσα στην Εκκλησία της Ελλάδος και τον Οικουμενικό Θρόνο,

¹⁹ Πρόκειται για το Ημερολόγιο που είχε υιοθετήσει ο πάπας Γρηγόριος ΙΓ' από τον οποίο και πήρε το όνομά του το 16ο αιώνα.

²⁰ Καθιερώθηκε από τον Ιούλιο Καίσαρα το 46 π.Χ.

όταν προέκυπτε διαφωνία ως προς την τελική επιλογή του προσώπου που προοριζόταν για αρχιερέας στις Νέες Χώρες.

Παράλληλα, κάποιες Ιερές Μονές του ελληνικού χώρου υπάγονται απευθείας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, όπως η Μονή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο. Αξίζει να σημειωθεί ότι με τις Συνθήκες των Σεβρών (1920) και της Λοζάνης (1923) καθιερώθηκε το αυτοδιοίκητο της Μοναστικής Πολιτείας του Αγίου Όρους, που πνευματικά υπάγεται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ο σχετικός καταστατικός χάρτης ψηφίσθηκε από τη Βουλή των Ελλήνων το 1926.

Ιστορικός χάρτης της Ελλάδος

Πηγή: Βουλή των Ελλήνων

Επιπλέον, ιδιαίτερα σημαντικός υπήρξε ο κοινωνικός ρόλος της Εκκλησίας στην Ελλάδα την περίοδο της Γερμανικής Κατοχής με την ίδρυση και λειτουργία της Εθνική Οργάνωσης Χριστιανικής Αλληλεγγύης (Ε.Ο.Χ.Α.), ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στην

Κρήτη, η Εκκλησία, εκτός από τη φιλανθρωπική της δράση, υπήρξε ο υπερασπιστής των κατοίκων από τους Ναζιστές και ο διαμεσολαβητής μεταξύ αυτών και των αντιστασιακών οργανώσεων. Με τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, τα Δωδεκάνησα που αποτελούσαν ιταλική κτήση ενώθηκαν με την Ελλάδα. Η επίσημη τελετή της Ένωσης πραγματοποιήθηκε το 1948, εντούτοις οι τέσσερις μητροπόλεις των νήσων εξακολουθούν μέχρι και σήμερα να υπάγονται εκκλησιαστικά στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η Εκκλησία συμμετείχε και στα πολιτικά δρώμενα της μεταπολεμικής Ελλάδας, όταν ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Δαμασκηνός έγινε το 1944 αντιβασιλέας και έπειτα πρωθυπουργός.

Το 1962 οι επισκοπές της Κρήτης ανυψώθηκαν σε μητροπόλεις και οι επίσκοποι σε μητροπολίτες, ενώ το 1967 η Μητρόπολη Κρήτης αναβαθμίστηκε σε Αρχιεπισκοπή και ο μητροπολίτης Κρήτης σε αρχιεπίσκοπο.

Το 1977 ψηφίστηκε από τη Βουλή των Ελλήνων ο Καταστατικός Χάρτης της Αυτοκέφαλου Εκκλησίας της Ελλάδος. Ανώτατη εκκλησιαστική αρχή αποτελεί, μέχρι σήμερα, η Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας υπό την προεδρία του εκάστοτε Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος που συνέρχεται κάθε Οκτώβριο. Παράλληλα, η Διαρκής Ιερά Σύνοδος, που συγκροτείται από 12 μητροπολίτες (έξι αρχιερείς της «Παλαιάς Ελλάδας» και έξι των «Νέων Χωρών») και τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών ως πρόεδρο, αποτελεί διοικητικό όργανο της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας. Η Διαρκής Ιερά Σύνοδος συνέρχεται κάθε Σεπτέμβριο, ενώ τα μέλη της -πλην του αρχιεπισκόπου- αλλάζουν.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι πρόσφατα άλλαξε και ο τρόπος εκλογής του Αρχιεπισκόπου Κρήτης. Ενώ μέχρι τώρα η ελληνική κυβέρνηση, με εισήγηση του εκάστοτε υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων, κατάρτιζε το τριπρόσωπο των μητροπολιτών από το οποίο η Ιερά Σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου έκανε την τελική επιλογή του Αρχιεπισκόπου Κρήτης, στο εξής, με τροπολογία του Υπουργείου Παιδείας, το τριπρόσωπο καθορίζεται, ύστερα από μυστική ψηφοφορία μεταξύ των μητροπολιτών – μελών της Ιεράς

Επαρχιακής Συνόδου της Εκκλησίας Κρήτης. Στη συνέχεια, η Ιερά Σύνοδος του Πατριαρχείου θα επιλέγει από τους τρεις επικρατέστερους αρχιερείς τον εκάστοτε Αρχιεπίσκοπο Κρήτης.

Αντί Επιλόγου

Το σημερινό εκκλησιαστικό καθεστώς της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Ελλάδα διατηρεί αρκετές ιδιαιτερότητες, αποτέλεσμα συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών και πολιτικών και εδαφικών ανακατατάξεων. Ουσιαστικά, η Ορθόδοξη Εκκλησία εντός του σημερινού ελληνικού κράτους είναι κατακερματισμένη, αποτελούμενη από την Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος, στην οποία έχουν δοθεί επιτροπικά από το Οικουμενικό Πατριαρχείο οι μητροπόλεις των «Νέων Χωρών», την Ημιαυτόνομη Εκκλησία Κρήτης, την Αυτοδιοίκητη Πολιτεία του Αγίου Όρους και τις μητροπόλεις των Δωδεκανήσων που υπάγονται απευθείας στο Πατριαρχείο. Η μελέτη της Εκκλησιαστικής Ιστορίας μπορεί να εξηγήσει αυτό το μοναδικό ίσως φαινόμενο για τις εκκλησιαστικές υποθέσεις μιας χώρας, που ούτως ή άλλως παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ακριβώς γι' αυτήν του τη μοναδικότητα. Το σίγουρο είναι ότι η Πολιτική και Κοινωνική Ιστορία της Ελλάδας είναι άρρηκτα δεμένη με την αντίστοιχη Εκκλησιαστική και η μελέτη της τελευταίας προϋποθέτει την καλή γνώση της πρώτης.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία για την Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος

- Αλιβιζάτος Α., *Σχέσις Εκκλησίας και Πολιτείας εξ απόψεως Ορθοδόξου*, Αθήνα 1937.
- Ανδρουτσόπουλος Γεώργιος, *Η θρησκευτική ελευθερία κατά τη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα –Κομοτηνή (εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα) 2010.
- Ατέσης Β., *Επίτομος Επισκοπική Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος από του 1833 μέχρι σήμερα*, τ. Α' - Γ', Αθήνα 1948 -1969.
- Βγένια Α. Βαρθολομαίου, *Η δίκη του Θεόκλητου Φαρμακίδη (1829-1839)*, Μνήμων 4 (1974),σ. 172-214.
- Βοβολίνης Κ., *Η εκκλησία εις τον αγώνα της ελευθερίας 1453-1953*, Κέρκυρα 2002.
- Bruce F.F., «Areopagus», *New Bible Dictionary* (3rd ed.), Inter-Varsity Press, Downers Grove/Leicester 1996.
- Δεσπότης Σ., *Ο Απόστολος Παύλος στην Αθήνα*, Αθήνα (Εκδόσεις Άθως) 2009.
- Ζήσης Θ., *Ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε' στη συνείδηση του Γένους*, Θεσσαλονίκη (εκδόσεις του Γένους) 1986.
- Holzner, J., «Ο Παῦλος καὶ οἱ φιλόσοφοι τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 50 μ.Χ. » , *Ἀκτίνες*, 67 (1947), σ. 172-179.
- Καραγιανόπουλος Ε. Ιωάννης, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. Α', *Ιστορία Πρωίμου Βυζαντινής Περιόδου*, Θεσσαλονίκη (εκδόσεις Βάνιας) 1992.
- Κονιδάρης Γ. Ι., *Αἱ Μητροπόλεις καὶ Αρχιεπισκοπαὶ τοῦ Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ τάξις αὐτῶν*, Αθήνα 1934.
- , *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος*, τ. Β', Αθήνα 1970.
- Κονιδάρης Ιωάν., *Το Δίκαιον της Μοναστηριακῆς Περιουσίας, ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι καὶ τοῦ 12ου αἰῶνος*, Αθήνα (εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα) 1979.

- Κωνσταντινίδης Εμμ., *Η ανακήρυξις του αυτοκεφάλου της εν Ελλάδι Εκκλησίας (1850) και η θέσις των Μητροπόλεων των «Νέων Χωρών»*(1928), Αθήνα 1974.
- , *Ιωάννης Καποδίστριας και η Εκκλησιαστική του Πολιτική*, Αθήνα 2001.
- Μανίκας Κ., *Η Διαμόρφωση των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας στη Νεότερη Ελλάδα (1821-1852). Ιστορική και Κανονική Θεώρηση των θεσμικών πλαισίων της Πολιτειοκρατείας - Η περίοδος της Επαναστάσεως*, Αθήνα (εκδόσεις Παρρησία) 2009.
- Μεϊμάρης Θεόδ. [νυν Δευτερεύων των Πατριαρχικών Διακόνων], *Εθνικός Προσδιορισμός και Αιτούμενα στο Ελλαδικό Κράτος. Τα καθ'εαυτόν Νικάνδρου Ζαννουβίου και η εποχή του (1828-1888)*, Θεσσαλονίκη (εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη) 2012.
- Meyendorff J., Παπαδάκης Αρ., *Η Χριστιανική ανατολή και η άνοδος του Παπισμού, Η εκκλησία απο το 1071 ως το 1453*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003.
- Μουρατίδου Κ., *Σχέσις Εκκλησίας και Πολιτείας εξ επόψεως ορθοδόξου και των νεωτέρων κατευθύνσεων εν τη εκκλησιολογία και τη πολιτειολογία*, τ. Ι., Αθήνα 1965.
- Μπούμης Π., *Τα Αναθέματα Ρώμης-Κωνσταντινουπόλεως και Κανονικότης της Άρσεως αυτών*, Αθήνα 1980.
- Νανάκης Α. [νυν μητροπολίτης Αρκαλοχωρίου, Καστελλίου και Βιάννου], *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία*, Θεσσαλονίκη (εκδόσεις Μπαρμπουνάκη) 2013.
- , «Η στάση της Εκκλησίας της Κρήτης στο κίνημα του Θερίσου (1905)», *Θέρισσον 1905* (=Πρακτικά Συνεδρίου, Χάνια, 3-5 Μαρτίου 1905), Χανιά 2009, σ. 75-101.
- , *Η Εκκλησία και ο Ελευθέριος Βενιζέλος*, Χανιά (Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος, εκδόσεις Βάνιας) 2008.
- , "Venizelos and Church - State Relation", στο *Eleftherios Venizelos, the Trials of Statesmanship*, edited by Paschalis Kitromilides, Εδιμβούργο (Edinburgh University Press) 2006, σ. 346-373.

- , *Εκκλησία Εθναρχούσα και Εθνική. Μέσα από τη Σύναξη των Πρεσβυτέρων και τον Ιερό Σύνδεσμο της Εκκλησίας της Ελλάδος (1870-1922)*, Θεσσαλονίκη (εκδόσεις Βάνιας) 2002.
- , «Η συμμετοχή της Εκκλησίας της Κρήτης στην Επανάσταση του 1897. Τέσσερις επιστολές του Πέτρου Τίτου» στο *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος (=Πρακτικά Συνεδρίου)*, επιμ. Θεοχάρης Δετοράκης, Αλέξης Καλοκαιρινός, Ηράκλειο (Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών) 2001, σ. 521-530.
- , «Αρχιερείς της Κρήτης κατά τον 20ό αιώνα» στο «*Πίστις δι' αγάπης ενεργουμένη*», Χαριστήριος Τόμος Σεβασμιωτάτου Αρχιεπισκόπου Κρήτης κ.κ. Τιμοθέου, Ηράκλειο (Έκδοσις Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κρήτης) 2001, σ. 323-338.
- , *Η Εκκλησία της Κρήτης στην Επανάσταση του 1897-1898, Από την Εθναρχική στην Εθνική Συνείδηση*, Θεσσαλονίκη (εκδόσεις Π. Πουρναρά) 1998.
- , *Εκκλησιαστικά Κρήτης, 19ος – 20ος αιώνας*, Θεσσαλονίκη (εκδόσεις Κυριακίδη) 1997.
- , *Το Μητροπολιτικό Ζήτημα και η Εκκλησιαστική Οργάνωση της Κρήτης (1897-1900)*, Θεσσαλονίκη (εκδόσεις Επέκταση) 1995.
- , *Η χηρεία του Οικουμενικού Θρόνου και η εκλογή του Μελετίου Μεταξάκη, 1918-1922*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής, Παράρτημα αριθ. 5 του Α' τόμου, Θεσσαλονίκη 1991.
- , «Η Σύμβαση μεταξύ του Μητροπολίτη Κρήτης Ευμενίου και του Ελ. Βενιζέλου το 1900 και η σημασία της για την Εκκλησία της Κρήτης», *Πρακτικά Θ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 211-221.
- , «Η σύμβαση μεταξύ του Μητροπολίτη Κρήτης Ευμενίου και του Ελ. Βενιζέλου και η σημασία της για την Εκκλησία της Κρήτης», *Κληρονομιά* 20 (1988), σ. 249-261.
- Ξάνθος Εμμανουήλ., *Απομνημονεύματα για τη Φιλική Εταιρεία*, (φωτομηχανική ανατ. της εκδ. του 1834), Αθήνα (Βεργίνα) 1996.

- Οικονόμου Κ., «Λόγος προτρεπτικός προς Έλληνας», από το *Λόγοι εκκλησιαστικοί εκφωνηθέντες εν τη γραικική εκκλησία της Οδησού, κατά το 1821-1822 έτος*, Βερολίνο, 1833.
- Ostrogorsky G., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. Α' – Γ', Αθήνα (Ιστορικές εκδόσεις Στέφ. Δ. Βασιλόπουλος) 1993.
- Παπαδόπουλος Χρ. [Μητροπολίτης Αθηνών], *Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος-Απ' αρχής μέχρι του 1934*, Αθήνα (Αποστολική Διακονία) ³2000.
- Παρασκευαΐδης Χρ. (τέως Αρχιεπίσκοπος Αθηνών), *Ιστορική και κανονική θεώρησις του παλαιοσημρολογιτικού ζητήματος κατά τε την γένεσιν και την εξέλιξιν αυτού εν Ελλάδι*, Αθήνα 1982.
- Rouqneville F.C.H., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως, ήτοι η Αναγέννησις της Ελλάδος*, συμπληρωθείσα υπό της Ιστορίας του Mendelssohn τ. Α' - Β', Αθήνα (εκδ. Μάτι) 2006.
- Σανουδάκης Α., *Εκκλησία και Αντίσταση. Ο ρόλος της Εκκλησίας της Κρήτης στις μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων σχέσεις*, Αθήνα (Κνωσός) 1983.
- Schneider G., «Άρειος Πάγος», *Exegetical Dictionary of the New Testament*, W.B. Eerdmans, 1990.
- Stamatopoulos D., "The Orthodox Church of Greece", in Lucian Leustean (ed.), *Eastern Christianity and Nationalism in Nineteenth-Century Europe*, New York (Fordham University Press) 2015, σ. 34-64.
- Στεφανίδης Βασ. (Αρχιμ.), *Εκκλησιαστική Ιστορία - Απ' αρχής μέχρι σήμερον*, (ανατύπωση της β' έκδοσης του 1959), Παπαδημητρίου, Αθήνα (Παπαδημητρίου) ⁶1998
- Tenney M. C., «Areopagus», *The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible*, Zondervan, Grand Rapids 1976.
- Thayer J. H., «Άρειος», *A Greek-English Lexicon of the New Testament*, 1889.
- Τροπολογία στο νομοσχέδιο του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων «Έρευνα, Τεχνολογική Ανάπτυξη και Καινοτομία και άλλες διατάξεις», *Ρύθμιση Θεμάτων Εκκλησίας Κρήτης*, Άρθρο 2 «Διαδικασία εκλογής Αρχιεπισκόπου Κρήτης», Αθήνα, 30-10-2014.

- Τσιρώνης Θεοδ., *Εκκλησία πολιτευόμενη, Ο πολιτικός λόγος και ρόλος της Εκκλησίας της Ελλάδος, 1913-1941*, Αθήνα (Επίκεντρο) 2010.
- Φειδάς Ι., *Ο θεσμός της Πενταρχίας των Πατριαρχών, τ. Α'. Προϋποθέσεις διαμορφώσεως του θεσμού (απ' αρχής μέχρι το 451)*, Αθήνα 1977.
- , *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας (988-1988)*, Αθήνα (Αποστολική Διακονία) ⁴1997.
- Του ιδίου, *Εκκλησιαστική Ιστορία - Απ' αρχής μέχρι την Εικονομαχία, τ. Α'*, Αθήνα ²2002.
- , *Εκκλησιαστική Ιστορία - Από την Εικονομαχία μέχρι τη Μεταρρύθμιση, τ. Β'*, Αθήνα ³2002.
- Χαλκιαδάκης Εμμ., *Εκκλησία και Πολιτική στην Ελλάδα: το Οικουμενικό Πατριαρχείο και ο κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας, 1828-1831*, Αθήνα (υπό έκδοση από τις εκδόσεις «Ηρόδοτος»).
- , «Η εκκλησία Κρήτης την περίοδο του Εθνικού Διχασμού, 1915-1917», στο Πανελλήνιο Επιστημονικό Συνέδριο «Σχέσεις Εκκλησίας – Πολιτείας στην ελληνική επικράτεια», Οργάνωση: Εταιρεία Εκκλησιαστικού και Κανονικού Δικαίου, Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης, Κολυμπάρι, 1-3 Απριλίου 2016 (υπό έκδοση στο επιστημονικό περιοδικό *Νομοκανονικά*).
- , “Reconsidering the Past: the Ecumenical Patriarch Gregory V and the Greek Revolution of 1821”, Lecture at the Institute for Orthodox Christian Studies, Cambridge (υπό έκδοση στα αγγλικά).
- , «Ένα άγνωστο περιστατικό διάσωσης χριστιανών από μουσουλμάνο στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής και πολιτικής τελετής στη νησίδα της Σούδας το 1913», *Επιστημονική Επετηρίδα Ιεράς Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου Στ'* (2015), σ. 171-180.
- , «Ο επίσκοπος Αρκαδίας Βασίλειος και η εκλογή του Μητροπολίτη Κρήτης το 1933», *Πρακτικά 1ου Διεπιστημονικού Συνεδρίου «Εν Γορτύνη και Αρκαδία εγένετο»*, Ηράκλειο 2014, σ. 269-279.
- , [Θ. Γ. Χαλκιαδάκης], «Вселенский Патриарх Григорий V и греческая революция 1821», *Христианское чтение* 2 (2015).

[Ecumenical Patriarch Gregory V and the Greek Revolution of 1821 (in Russian), *Christian Reading* 2 (2015), Scientific and Theological Journal of St Petersburg Orthodox Theological Academy], σ. 93-117.

-----, «Η αλληλογραφία του Μητροπολίτη Κρήτης Ευμένιου Ξηρουδάκη με το Βρετανό πρόξενο Sir A. Biliotti, μέσα από τα αρχεία του Foreign Office, με αφορμή τα γεγονότα της 25ης Αυγούστου του 1898 στο Ηράκλειο», *Επιστημονική Επετηρίδα Πατριαρχικής Ανώτατης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Κρήτης*, τ. Γ', Ηράκλειο 2014, σ. 312-336.

-----, «Η Μάχη της Κρήτης στο Ρέθυμνο: η συμβολή της επαρχίας Αγίου Βασιλείου και της Μονής Πρέβελη στην ασφαλή αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων», *Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο Η πρώην επαρχία Αγίου Βασιλείου Ρεθύμνου από την αρχαιότητα έως σήμερα Περιβάλλον - Αρχαιολογία - Ιστορία - Κοινωνία* (2008), τ. Γ2, Ρέθυμνο 2014, σ. 225-242.

-----, *Κρήτη, 1898-1913. Από την «Αυτονομία» στην Ένωση με την Ελλάδα. Πολιτική, Κοινωνία και Εκκλησία, μέσα από τη φαινομενική αυτονομία και το ενωτικό αίτημα*, Ηράκλειο (Περιφέρεια Κρήτης) 2013.

-----, «Ο Μητροπολίτης Γεννάδιος Αλεξιάδης και η είσοδος του ελληνικού στρατού στη Θεσσαλονίκη το 1912», *Επιστημονική Επετηρίδα Ιεράς Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου* 4 (2013), σ. 68-86.

-----, «Πολιτική και Εκκλησία στην Αυτόνομη Κρήτη: κοινές επιδιώξεις και διαφορετικές στρατηγικές στο πλαίσιο του Κρητικού Ζητήματος», *Κρητικά Χρονικά* 32 (2012), σ. 231-249.

-----, «Επισκόπηση της Εκκλησιαστικής Ιστορίας της Κρήτης, 1898-1967», *Επιστημονική Επετηρίδα Ανώτατης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Ηρακλείου Κρήτης*, τ. Β', Ηράκλειο Κρήτης 2012, σ. 223-250.

-----, «Ο κοινωνικός ρόλος της Εκκλησίας της Κρήτης την περίοδο της Γερμανικής Κατοχής: 1943», στο *Επιστημονικό Συμπόσιο «Μέρες του '43: η καθημερινή ζωή στην κατοχική Κρήτη»*, Ηράκλειο (Εταιρία

Κρητικών Ιστορικών Μελετών - Ιστορικό Μουσείο Κρήτης) 2012, σ. 253-260.

-----, «Ο Επίσκοπος Πέτρας Τίτος και η Επανάσταση του Θερίσου (1905)» στο *Ο από Πέτρας Μητροπολίτης Κρήτης Τίτος Β' ο Ζωγραφίδης και η εποχή του* (=Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας), Ηράκλειο (Δήμος Επισκοπής Πεδιάδος) 2010, σ. 223-234.

-----, «Κρητική Πολιτεία, 1898-1913: μία πρώτη εικόνα της πολιτικής, της εκκλησιαστικής ζωής και της κοινωνίας της περιόδου», στο *Κρητική Πολιτεία και Νομός Λασιθίου (1898-1913)*, Νεάπολη (Δήμος Νεάπολης - Γ.Α.Κ. – Αρχαία Νομού Λασιθίου) 2010, σ. 23-38.

-Χαλκιαδάκης Εμμ., Γαλανάκη Μαρία, «Νέα στοιχεία για το λόγιο μητροπολίτη Κρήτης και πρόεδρο Λακεδαιμονίας Νικηφόρο Μοσχόπουλο (13ος - 14ος αι.)», *11ο Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο*, Ρέθυμνο, 21-27/10/2011.

-Χάρρις Τζ., *Το Βυζάντιο και οι Σταυροφορίες*, Αθήνα (Ωκεανίδα) 2004.